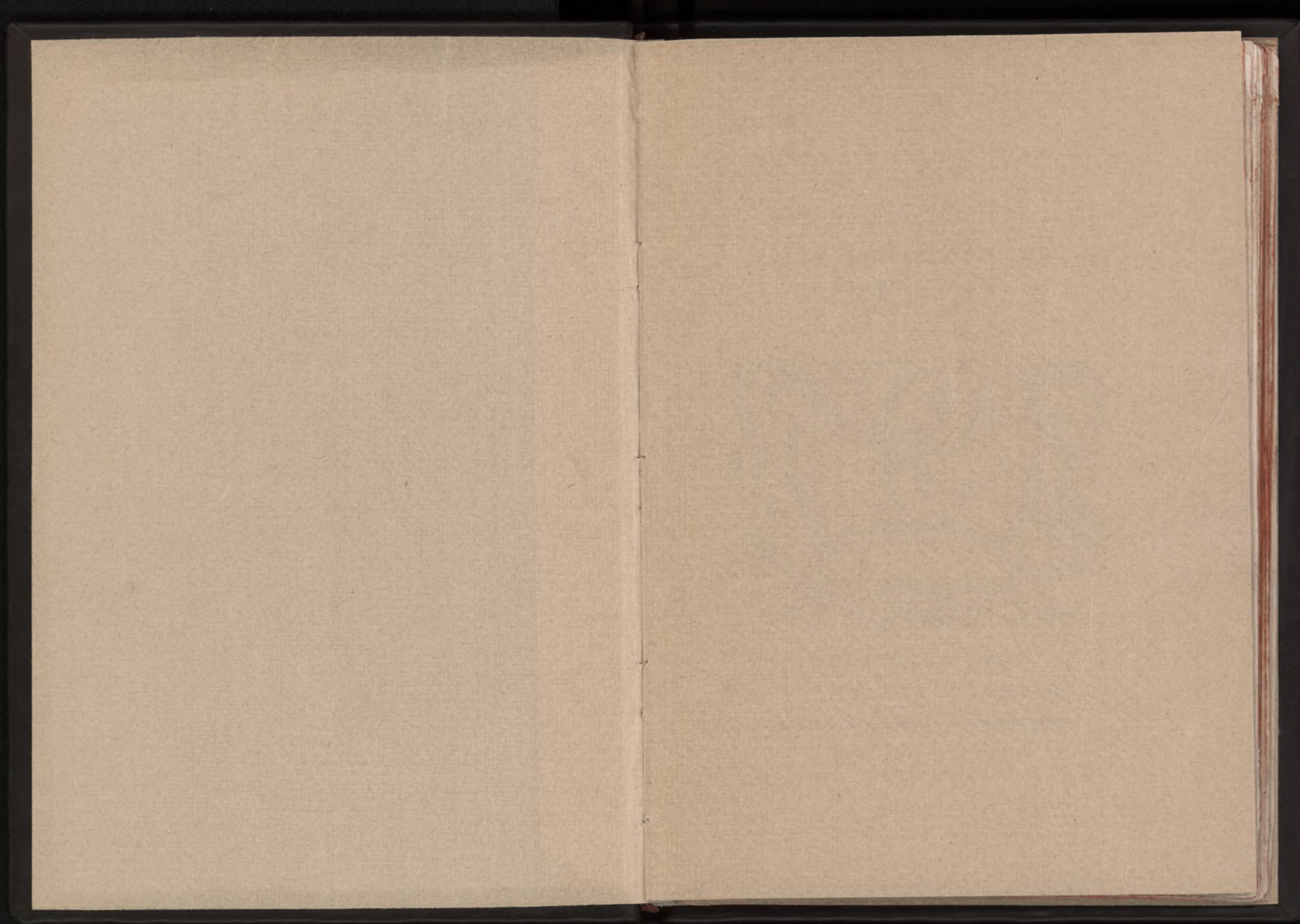

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

*In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.*

Cum æneis figuris.

LVGD. BATAVORVM,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Franciscum Raphelengium.

clō. lō. lxxxix.

AMPHITHEATRO

LIBER

8538

EX OFFICINA PLANTINIANA

APUD FRANCISCUM RAPHELENGIUM

Ac Archivum Provinciale offert
R. P. Torquatus Francisco a. Anto
nio P. P. 1755. J. P.

NOBILISSIMIS

AMPLISSIMISQ. VIRIS

IANO DOVSE,

PAVLO BVSIO,

ABRAHAMO AB ALMONDE,

ACADEMIÆ CVRATORIBVS,

I. LIPSIVS *dedico.*

PVS hoc meum, siue
opellam potius, de
Amphitheatro, vobis,
Viri Amplissimi, in-
scripsi: vt in parte ali-
quâ exfoluerem & la-
xarem vinclum istud beneficiorum,
quo artè me ligastis. Debere enim lar-
giter me vobis fateor. siue meo nomi-
ne: quòd hospitem & panè ignotum
excepistis, fouistis, ornastis. siue magis
publico: quòd vitam ac spiritum reddi-
distis optimarum artium studiis, quæ
profugæ inter insana hæc arma, apud

A 2

exteros

exteris iam circumspiciebant noui
exilij sedem. Sed vos perculsas eas ac
trementes firmastis: & cum multorum
admiratione, quorundam inuidiâ, in
eâ regione collocastis quæ antea Mer-
curio magis amica, quàm Mineruæ.
Magna hæc res & laus, apud animos
non minutos: & quæ redundet ali-
quando necessum est, non ad Belgicæ
solum commodum, sed Christiani hu-
ius orbis. Scilicet multum est in his
temporum tenebris ac ruinis, lucem
tamen aliquam priscae & ingenuæ do-
ctrinæ retinere: sine quâ nec memoria
rerum temporumque adseruari, nec
mitescere iuueniles animi seriò pos-
sint, & ad humanitatem imbui ac vir-
tutem. Vt enim fertilissimos agros sil-
uescere paullatim & sentibus obse-
ri videmus, sine humanâ subactione
aut cultu: sic optima ingenia efferari &
inhorrescere, sine culturâ istâ littera-
rum. Laudabiles igitur vos, qui pru-
denter id vidistis; animosè tentastis; fe-
liciter

liciter perfecistis: vocatis & adductis
in nouum hoc Athenæum viris, quo-
rum aliqui eruditione & splendore
nominis clari per Europam. In quo
tam præclaro instituto vt perseueretis,
non vos hortor (scio facturos vestrâ
sponte:) illud magis rogo, vt munus
hoc meum, magnæ gratitudinis exi-
guum apud vos pignus sit. quod vt ad
gloriam aliquam vestri nominis faciat,
opto & vix spero: iuuentutis tamen
nostræ studia adiutū eo iri, sine super-
biâ confido, imò confirmo. Valete.
Nonis Ianuariis, Anni ∞. Io. LXXXIV.

A 3

AD

AD LECTOREM.

VM uniuersam rem Spectaculorum veterum illustrare statuissem, Muneris inquam utriusque, Circi, & Scenae; atq. ad eam cogitationem parata mihi iam materia omnis & seges: valde pro bono mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq. formâ quaedam predici. Nam cum ratio tota ludorum innexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat, istos parum firmiter teneat, & caligans hesitansque nesciat etiam quae scire se arbitratur. Itaque cum libros meos de Gladiatoribus iam emisisset, non sine cauea Senatoria & Equestris plausu, illos De Venatione in manibus haberem & perpolire: hoc quod vides, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago, facies, habitus omnis Arena expressus quâ stilo meo, quâ penicillo. Nam nec formas & imagines operum neglexi. et si fateor, maiorem me rationem rituum duxisse, quàm Architectura. Illis enim hac nostra seruiunt & pralucet, ut illos volumus scriptoribus priscis. Tamen nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea quidem ad

dem ad voluptatem aliquid conferre videretur siue admirationem. Sed quidquid hoc est opere, seriatum id mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisque Lectionibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec adfirmatione aliâ res eget. ipsum syntagma ostendet, non eâ curâ ac cultu fortasse, quo quaedam è meis. Sed quid opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut seriò tractare ludos? Mihi (licet Inuidiâ audiente & gemente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate tractare arduum: ad quae explicanda otium fortasse aut voluntas deesse mihi poterit, nunquam facultas. Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor aliud studij iam incendit, & acri quodam thyrso pectus mihi percussit alta illa Diua. Sapientiam intellego: cuius meracos purosq. fontes nuquam erit ut nimis misceam aut diluam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus. Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salue.

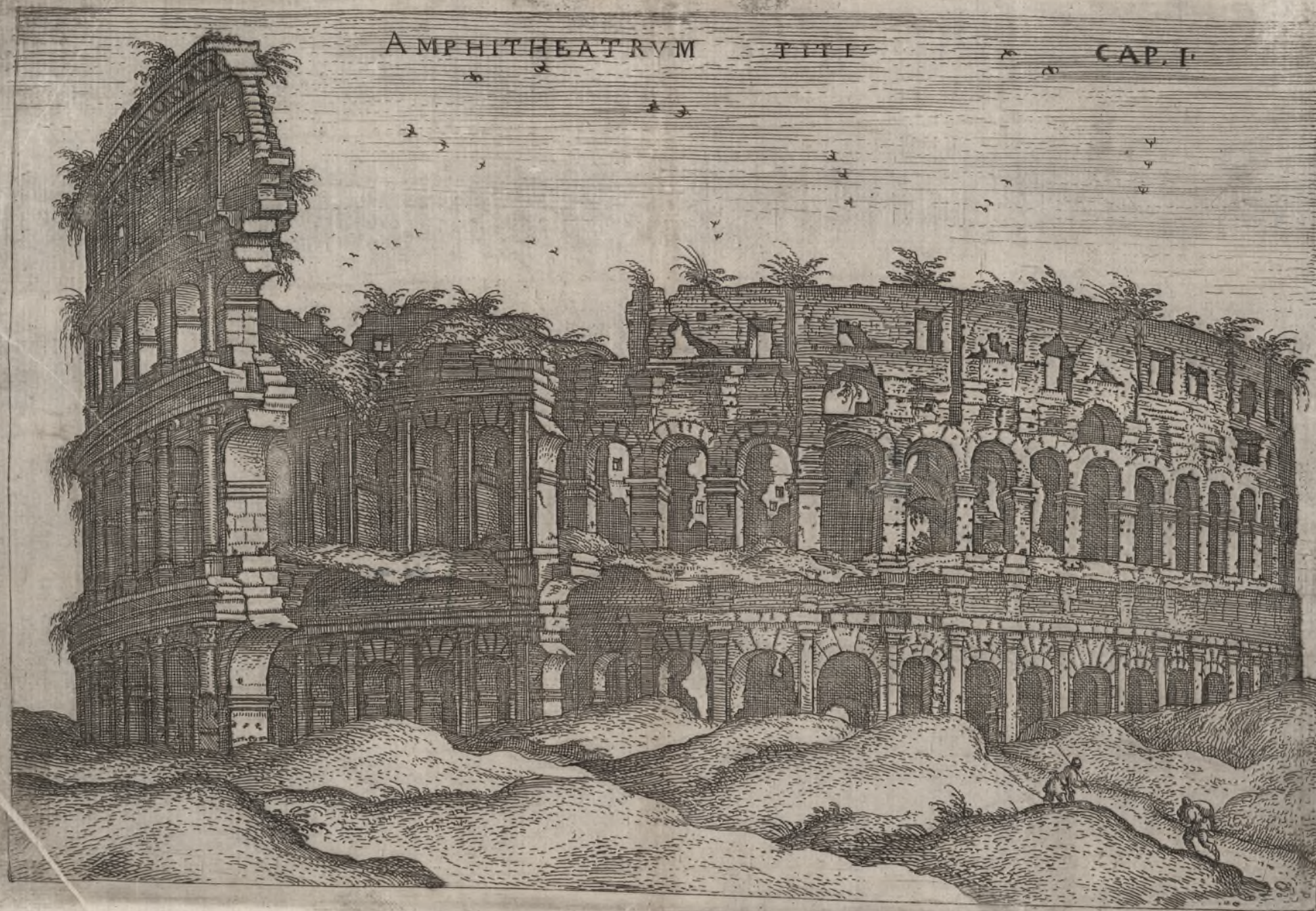
AD LIBRUM
DE AMPHITHEATRO
I. LIPSI VIRI CL.

QVOD fuerat magnis quondam decus Amphitheatris
Longæua annorum sustulerat series:
Et quamuis olim cunctorum in se ora traherant,
Cognita & Eois cognita & Hesperius,
Ignorata diu tamen atque inhonora iacebant,
Nilque erat è priscâ nobilitate super.
Ipsam etiam nomen periisset, si modo certum
Ferre recusasset Lipsius auxilium.
Ast hic illorum casum miseratus acerbum,
Amphitheatra suo restituit decori,
Et, quæ iure bono potuissent Rudera dici,
Antiquo tandem nomine digna facit.
Iure igitur debites quoniam pro talibus ausis
Lipsiades potius condecoros titulo.
An Caesar dicendus erit, qui plus facere vnus
Ingenij mirâ dexteritate potest,
Quam tot Casario gaudentes nomine, quorum
Roma diu celsò paruit imperio?
Nam quæ millenos vix hi potuere per annos
Præstitit exiguo Lipsiades spatio.
Adde, quod horum quæ fragili sunt condita dextrâ,
Cedant damnosi temporis arbitriis:
Sed quæ Lipsiade doctâ sunt condita mente,
Vincent damnosi temporis arbitria.
Quare aliquid maius querendum est, quod mage dignum
Sit dîo magni Lipsiade ingenio.
Quid tamen inueniam? Tantum illud dixero Lipsi,
Nulla tuas laudes pagina mēsvē capit.

Iustus Raphelengius

IUSTI

AMPHITHEATRUM

TITI

CAP. I.

IVSTI LIPSI
DE AMPHITHEATRO
LIBRI

CAPVT I.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Urbs diruta,
non diruta: & splendida eius ruina.*

CUM Romæ adolescens admodum
agerem, lustrandæ & noscendæ in-
primis antiquitatis: familiaritas mi-
hi fuit sanè utilis cū Nicolao Floren-
tio populari nostro: viro à quo elo-
gium Veritas numquam spernet. veræ modestiæ &
doctrinæ. Sed illa, in eo statim & adspectu ipso elu-
cebat: hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda
nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum
lapidumq; arcana vires, non nisi attritu & experien-
do apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ inte-
riori animo insita foras non spectat aut pendet. Alie-
nus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue ty-
pho, Batauâ quâdam simplicitate agebat: quique
scire ipse, quàm sciri, nosse multa, quâ à multis nosci
præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia
locorum monumentorumq; veterum: quæ curiose
iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam
& directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis
componens. Haud temerè illum fugiebat, quid non
dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium
B. fuisse,

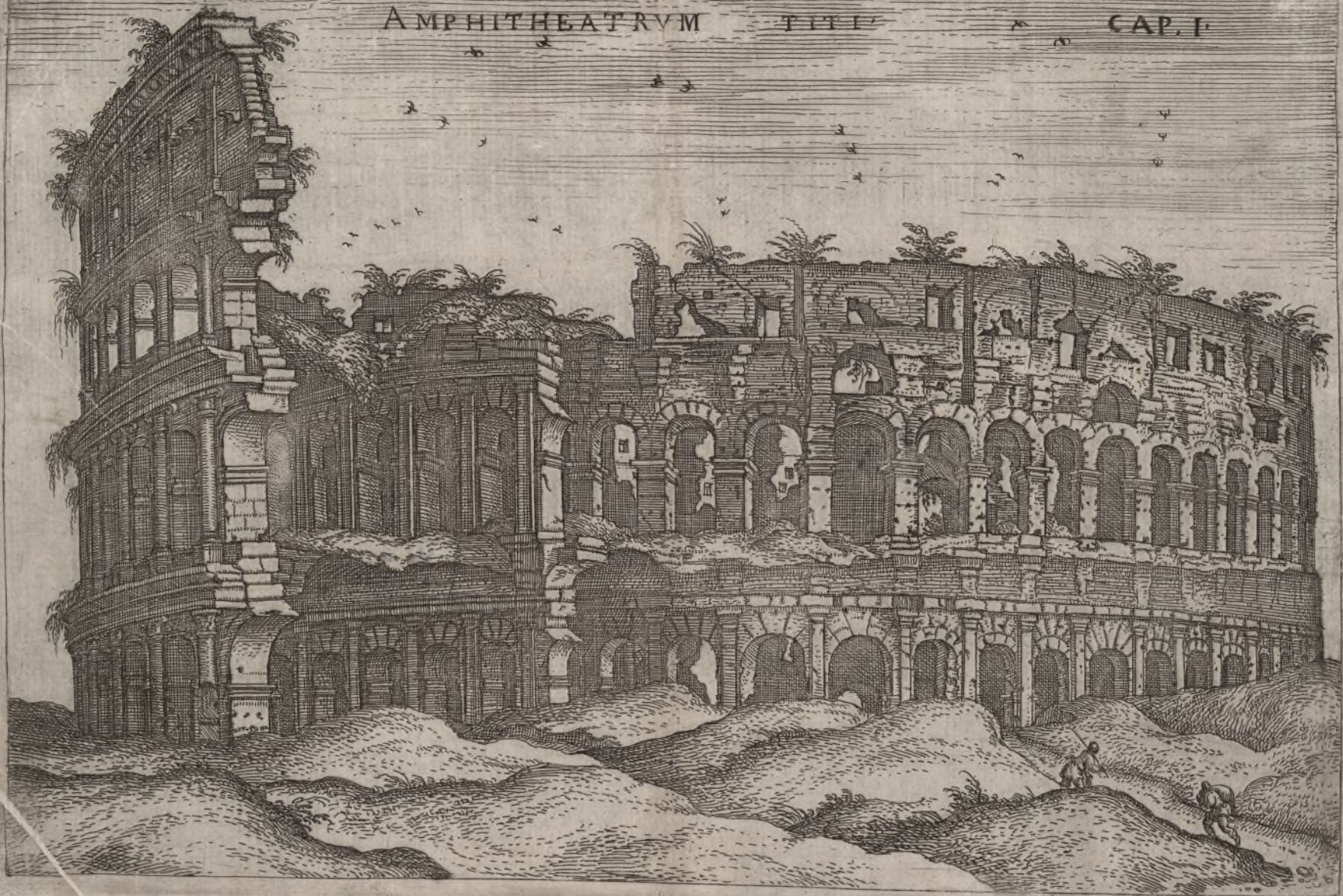
Nic. Floren-
tij laus.

Doctrina
vera, non ia-
ctabunda.

AMPHITHEATRUM

TITI

CAP. I.

I V S T I L I P S I
DE AMPHITHEATRO

L I B R I

CAPVT I.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Urbs diruta,
non diruta: & splendida eius ruina.*

IN M Romæ adolescens admodum
agerem, lustrandæ & noscendæ in-
primis antiquitatis: familiaritas mi-
hi fuit sanè utilis cū Nicolao Floren-
tino populari nostro: viro à quo elo-
gium Veritas numquam spernet veræ modestiæ &
doctrinæ. Sed illa, in eo statim & adspectu ipso elu-
cebat: hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda
nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum
lapidumq. arcana vires, non nisi attritu & experien-
do apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ inte-
riori animo insita foras non spectat aut pendet. Alie-
nus enim uerò hic noster ab omni ambitione suæ ty-
pho, Bataua quâdam simplicitate agebat: quique
scire ipse, quàm sciri, nosse multa, quâ à multis nosci
præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia
locorum monumentorumq. veterum: quæ curioso
iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam
& directo iudicio, noua cum priicis, prisca cum illis
componens. Haud temerè illum fugiebat, quid non
dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium

B. fuisset,

W E F
Opole

fuiſſet: & ex leuiſſibus quibuſdam errantibuſque veſti-
giis, mirum quàm ſagaciter perueniebat ad cubilia
ipſa. Cum hoc igitur viro & ſermo mihi tunc cre-
ber, nec infrequens ambulatio: cùm ſtudio quodam
Antiquitatis incenſus (cuius amor, vt cum Pindaro
dicam, pupugerat mihi mentem) ſæpe & peterem &
promerem aliquid ex hoc theſauro. Quod ipſum ac-
cidit die quodã æſtuo pomeridiano, cùm ego cum
ſtatim à prandio (vnà enim fueramus) manu pren-
dens, Imuſne? inquam. Quò iam? inquit ille. So-
lemnĩ noſtro more, inquam, per colles iſtos ambula-
tum. Ille paullo adductior, At ſolem hunc non vides
Lipſi? inquit. quem ſcire debes peregrino capiti Ro-
mæ non amicum. Ego cum riſu, De ſole ſecurus es,
meã quidem cauſã, inquam. Verus ego illi alun-
nus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox
ſumptis palliis exiuiſmus, & præter Vipsanij Pantheon
transgreſſi, collem Capitolinum adſcendimus, de-
ſcendimus: tandemq. per Forum Ro. & Tiri arcum
ſue fornicem euntes, haud procul ſtetimus à Princi-
pis eius mole. Pedem enim hĩc fixit Florentius, Et
viſne Lipſi, inquit, diſperſa in hoc campo oſſa paul-
liſper legamus magnæ matris? Romam dico, cuius
reliquias & velut cineres adhuc vides, etſi crematæ
non vno buſto, euerſæ non vno fato. Tres ad pul-
cherrimum hoc mundi opus euerſedum dii conſpi-
rarunt, Cronus, Vulcanus, & pater ipſe gentis.

*Non tamen annorum ſeries, non flamma, nec enſis
Æternum potuit hoc abolere decus.
vt antiquus quiſpiam poeta verè ait. Scilicet hæc ipſa*

Sol Roma-
nus noxius
inſuctis.

* Amphi-
theatro Tiri.

Roma ſe-
pius euerſa,
non perit.

ruta & caſa ſpirant etiam Romam veterem, & velut
ſcintillas emittunt priſci ſplendoris. Ex parietinis ecce
iſtis & ex lapidibus, imago ſtatim ab imo obori-
tur vrbis, quæ vnà fuit ab omni æuo, vnà erit. Sed iam
diſtinctius luſtreſcimus. Viden tu collem illum ad la-
uam? Eſquilie ſunt. Radices eius? ibi Carinæ: paullo
longius, Thermæ Tiri. Hĩc, Vicus ſcleratus. Et cùm
diceret ille ſedulo atque indicaret, ego in aliã cogita-
tione deſixus, oculos & mentem omnem habebam
in ædificio quod ex aduerſum. Itaque latus mihi reti-
git, & Itane aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inui-
tos oculos meos traxit & velut ſcincinavit eximia illa
moles. Et dic ſodes, cuius hoc opus? quando? quã
fini? quã olim formã? Florentius renidens, Næ tu
multa ſimul & ſemel petis, inquit. ac vereor, cum
Plautino illo Sycophantâ, ne ſace & viatico nobis
opus ſit ad tam longæ narrationis iter. Tamen doce-
bo te in parte. tranſi huc, & propius luſtra.

CAPVT. II.

*Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreſſio. Primò de no-
minibus eius quaſitum. Cur Amphitheatrum dictum,
& cur Cauca.*

I AM intrauiſmus, & videmus ecce cõfuſam loci fa-
ciem, & formam verè informem. Lacera omnia
& dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra &
cadaver. Itaq. cum ſuſpirio ad Florentium, Heu quæ
iſta res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut
collapſa æuo: ſine articulis vllis priſci corporis, ſine
membris.

Tacita qua-
dam maie-
ſtas ruina-
rum.

Amphithea-
tri ſemirata
moles.

Huc pertinet forma

CAPVT. II.

*Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreſſio. Primò de no-
minibus eius quaſitum. Cur Amphitheatrum dictum,
& cur Cauca.*

I AM intrauiſmus, & videmus ecce cõfuſam loci fa-
ciem, & formam verè informem. Lacera omnia
& dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra &
cadaver. Itaq. cum ſuſpirio ad Florentium, Heu quæ
iſta res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut
collapſa æuo: ſine articulis vllis priſci corporis, ſine
membris.

membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuvā hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriā & notitiā nostrā est, videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* A capite
ad usque cal-
cem cuncta
edisseram.

* Quia Ne-
ronis cum
capite Co-
lossus in vi-
ciniā.
Trina no-
mina eius
Iudicii loci.

* Lib. XLIII.

Cauca à ca-
uo dicta pri-
scis.

* Et vix ali-
ter apud Ci-
ceronem ac
veteres.

At nouis pro-
ipso Am-
phitheatro.

quod scilicet quidem ego, poteroque. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, ut scis, hodiè dicunt: prisci Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcā voce ideò, quia gradus circum vndique, & sedilia continenter disposita ambiabant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κυκλικόν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τῆς πύλης πανταχόθεν ἐδὲ ὅθεν ἀνδρῶν συνῆναι, περιέσπεν. i. Theatrum Venatorium, quod & Amphitheatrum dicitur, ex eo quod vndique sedes habeat sine vllā sca-

ndā. At Cauea Latinis, ab interiore hac parte quæ cōcaua, ut vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberā rep. dico) in theatris ferè hæsit: sed sub Principibus, cum gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse, bono iure migravit ad ista. Ammianus libro XXIX. Alter in Amphitheatrali caueā, cum adfuturus spectaculis introiret. Tertullianus contra Marcionem: Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circifurentis, & Cauea sciuentis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cum

Vbi cum scuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis, Iulius Firmicus: Nati sub sidere Canicula, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent. Prudentius:

Quid pulvis Caueæ semper funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

* Funera am-
tem ad Sca-
nam referri
non possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

Inde ad confessum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.

Appuleius item aperte: Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor. Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De spectaculis dixit, nouè magis quàm improprie: Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & utraque Caulā, & omni Stadio gratiora. Vbi eā voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum Caueā.

Caula, pro
caueā.

CAPVT III.

Arena nomine dictum eundem locum. ideò quia sterni arenā solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenā dixere vulgò, scilicet quia is locus defabulari solet & arenā sterni in vsum pugnae. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrā effusione sanguinis, lubrico statim pauimèto, quæ ratio standi

Causa in-
sternenda
arenæ.

B ;

aut cer-

Quam per
pueros quos-
dam, non si-
ne lusu
specie, reno-
uabant.

aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per intervalla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,

Sanguineam rastris quæ renouabat humum,

Sauus & infelix furiali dente peremit.

Martia non vidit maius Arena nefas.

Arena à la-
pide abrafa.

Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi quod quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæ sita gratia candoris. Plinius libro XXXVI. Inuenere & alium usum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, ut sit in commendatione & candor. Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum spectaculo scribit:

Alteratresque super rasâ celebrantur arenâ.

Minio
etiam, aut
chrysocollâ.

Rasam enim arenam ingerunt hic consensu fidi & prisca libri, nec causam adiectionis aliam facile inuenio ab istâ. Nisi si Rasa idcirco, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa. At Principes interdum, arenæ loco, instrauere minium aut chrysocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chrysocollâ spargi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenses quosdam præcipuos, minio & chrysocollâ cōstrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia, quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti, ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine

ramine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spektacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentia ac priora: sed seminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam fedati sunt.* Iuuenalis:

— & municipalis Arena

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem ut Scana Arenæque deuotum adsiuè proficit.* Horatius:

Ne populam extremâ, toties exoret Arenâ.

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Praetores videre.* In edicto Edilium: *Qui in Arenâ, depugnandi causâ, ad bestias intronissus fuerit.* Sed

nonne & Circus & Stadium, inquit, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa, caue credas, quotiens-

que Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iurisconsultis siue Historicis legis, cautè accipias de ferro tantum, aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis:

Nec vlllo modo vxorem expellet nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel Arenarum spectaculis se prohibente gaudentem. In quo usum quemdam sermonis obtinuisse potius, quam rationem non infitebor. Ab

hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempore admonetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur.* Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, ubi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur, id est, Arenâ alterutra pollutum: ideoq. infamem.* Ter-

tullianus:

Arena pro
certamine &
loco.

An eâ voce
& Circus
veniat?

Non videri.

* Id est,
utrinque
munera.

Arenarij qui
dicti.

*Vulgò scri-
bunt, viris
animas, fa-
minus aut
illis

Tertullia-
nus decla-
ratus.

Et correctus.

tullianus. Scenicos Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus viri animas, fœminæ autem illis etiam corpora sua substernunt. Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanisse in hoc genus hominum non vnam Faustina. Nimirum, vt poëta ait, — *ferrum est quod amant*: imò telum. Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. x i i. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolum omnium demonum templum est.* Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & distinguo: *asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolum. Omnium demonum templum est.*

CAPVT IV.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur, Dianæ in primis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vniuersè bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QVOD vt tibi liqueat: nō defugiam breuiter eam commemorare, quoniam id quoq. ad lucem huius rei. Dedicabant in primis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martē & Dianam vtriusque ludi* (Gladiatorium & Venatorium designat) *presidem nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacrat Dianæ Tauricæ. *Spectaculum*, inquit, *tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum,*

repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat. Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsareæ discrimina seuæ Dianæ.

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiosissimâ Aneadarum vrbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquit. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud seculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in vrbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Iupiter cùm Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretarium videtur Prudentius:

Quid pulvis Caneæ semper funebris? & illa Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

Hæ sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

Funditur humanus Latiari, in munere sanguis;*

Confessus quæ ille spectantum soluit ad A R A M

P L V T O N I S sfera vota sui. quid sanctius A R A

Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodie quæ à Romanis Latiaris Iupiter ho-*

C

micidio

Diana, pro
ipsâ Vena-
tione am-
phitheatra-
ca.

Iupiter La-
tiaris.

* Ideo, me-
diâ, quia Ti-
ti Amphi-
theatrum in
vrbe mediâ.
vt infra da-
ceo.
Siue Sty-
gius.

* Ita distin-
guo & capio.
non vt mu-
nus Latiare
appellet: sed
vt Ioui La-
tiari fufum
sanguinem
in munere
velit.
Mactatio
horreda, nec
Romanorū
cultu digna.

Tertulliani
correctio.

micidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur. Mali, inquit, & noxij hominis. id est Bestiarij. Itaque labor ut in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legā: Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quam hominis. Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adserit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludj Scanici, Libero: Circenses, Neptuno.

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. Videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse: mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas promol. i. De Venat.

Curionis versatilis moles.

DE impiâ vanitate, satis ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quam quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis, & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli civilis) ligneam molem exstruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet, iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxv. Et in Dione lego, Theatrum

trum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvii. * Καί π καὶ δέξο πρὸς πανήγυριν πνα ἐν ἐν- λῶν ὁποδομημένον ἀνέσται, καὶ ἀνδεσποτοί παμπληθεῖς ἀπὸ λεν- τ. non ut vulgò, ἐν Σύεσσιν. ex quo interpretes nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, ad ludos de Syris. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro v. Dicit aliquis fortè, multa theatra Romæ facta quotannis, nec ullam rationem harum rerum in his fuisse. sed errabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare. Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius adsignificare videtur fuisse inuenti noui. Libro xliii. * πολλὰς, inquit, καὶ παντοδαπὰς ἀγῶνας ἔθηκε, δέξον π κυνηγετικὸν ἱκελιώ- σης, ὃ καὶ ἀμφιδέατον (ἐν τῇ πέλει πάντα χόδαν ἔδεσας ἀνδρ- σκηνὴς ἔχειν) προσερέβη. Dixi ligneum, quia Dio verbo vititur ἱκελιώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam increbuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augescente luxu: siue potius, quia ipse Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: Quodque est lati- vel amari animi, oblectabatur omni genere spectaculorum, PRAECIPVE FERARVM incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILLIVM. ET. QVINGENTA. Itaq. statim Venationi tunc reperta propria & mansura domus. Amphithea-

* Aliqui & theatrum è lignis ad ludos quosdam factum collapsum est, & plurimi mortales perierunt. Coniectura in Dione. Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

* Multos & varios ludos instituit, Visoriam quendam è tabulis & materia compegit: quod & Amphitheatrum (ex eo quòd undequaque sedilia sine scanâ ullâ haberet) appellatum est. Augustus fautor Venationi cruentæ. Quot feras dederit suis muneribus.

* Anno urbis
DCCXXV.
Tauri lapi-
deum Am-
phitheatrum.

phitheatrum * exstructum è lapide, Augusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλιος θέατρον τι ἐν τῇ Ἀρείῳ πεδίῳ Κωνσταντίνου λίθινον καὶ ἐξέποιήσε τοῖς αὐτῷ τέλει & κα-
θήρμοσε. id est: Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & struxit suis impensis, & dedicavit. Ait Dio disertè ἐν τῇ Ἀρείῳ πεδίῳ. * Anti-
quarij igitur nostri quomodo non errant, qui locant id in monte Caelio? Præsertim cùm & Victor in de-
scriptione summaria urbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapideum Amphitheatrum Ro-
mæ fuit, ad tempora Vespasiani. Nam quod Caligula struere coeperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero postea magnificum in campo Martio erexit, fuit saltem è ligno. De quo Tacitus libro XIII. An-
nal. & Suetonius in Ner. cap. XII. Fateor & Ca-
strense quoddam Amphitheatrum fuisse, Regione * Esquilis: quod P. Victor commemorat: sed cuius structor mihi irreperitus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem struxit & Castra. Põpeij Amphitheatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, Pompeij Amphitheatrum, aperto librariorum errore leges, pro, Pompeiani theatri. Quod non monerem, nisi præteritum etiam Herimolao.

* Martianus,
alique
Archæologi
nostri, hic
archæi.

Caligula
imperfectū
spectaculū.

Neronis itē
nō diuturnū.

* Castrense
Amphithea-
trum, cuius
ruina hodie
Roma.

Correctus
leuiter. Pli-
nius.

CAPVT

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vfu: donec ambustum sub Nerone. Xiphilinus admo-
nuit, vbi de magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὄρος
σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον τῶν Ταύρων ἐκαύθη: id est, Mons Pala-
tinus vniversus, & Theatrum Tauri exustum. Et quam-
quam restitutum postea: (Victor id suadet, qui po-
nit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen
quia incendio illo informius redditum & infirmius,
ocasio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe:
hoc ipsum, Lipsi, quod insistimus, quod manu ocu-
lisque tangimus: & quod iure miremur iniuriis re-
stituisse tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquâ. Hoc illud, ais,
quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc urbis
ambitum, siue perticâ metire: à latere propius ab-
erit, quàm ab ymbilico. Florentius, Pomærium te
decipit adolescens; inquit, nouæ urbis: quod ab
Aureliano, & post illum est. At veterem finiti-
onem & limitem si inspicis: nihil verius Suetonij no-
tâ. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emen-
dem. In Vespas. cap. IX. Fecit Amphitheatrum vrbe
mediâ, vti destinasse compererat Augustum. Amplissimos
ordines & exhaustos cæde variâ & contaminatos veteri

Causa noui
Amphithea-
tri.

Quod vrbe
mediâ Vespasianus
cepit.

* Qui cam-
pum Martiū
inclusit.

Label elota
in Suetonij
verbis.

negligentiâ, purgavit supplevitque. Scribo & interpungo: amplissimum. Ordines. Amphitheatro enim data laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Senatui cōuenire eum scio, nec tributum Equiti unquam. Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscriptio: I M P. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque coepit opus ipse, non absoluit: struxit, non exstruxit. At Titus filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambigüe inscripsit, *Flauij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus Tito magis adiudicari: siue fauore quodam in illum, siue potius ex Romano ritu, quo receptum opera censeret à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse. *Biennio post*, inquit, *ac menses serè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautusque veneno interiit.* Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta, quam enim habet sententiam? scribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque*: vel, *Lautis*que. Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrū & Thermas. Quas infrequenti nomine Lautus adpellat: vti Festus Lautulas, *Loca ubi lauandi vsum exercebant.* Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius, adfectatæ nouitatis, phrasim. Atque hi duo soli Principes fecere, alij refecere, cum casu aliquo laesum,

Solus Senatus, ordo amplissimus. Quando Vespasianus coeperit.

Titus id absoluit.

Victoris parum clara aut certe leuiss.

Durus ipse, & ferrei styli scriptor.

sum, aut igne. Inter eos M. Antonius Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius, inquit, Romæ hæc exstât. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de edificatione Amphitheatri agere? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.*

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multū à vertice eius corruit, multum à pedibus subsedit. Ammianus de eâ: *Amphitheatri moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius summammitatem ægre visio humana conscendit.* Vides hunc orbem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphitheatrum, inquit, quod capit loca LXXXVII. milia.* Et de gradibus tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse cōmodè vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo superiore & circumiectis porticuū Aulis, non minus item spectarunt quàm dena aut duodena millia: siue stantes, siue in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc

Deinde Multi referunt Amphitheatrū.

Itine M. A. mull.

*Quæ nescio an in Agellio restituenda sint, lib. 111. cap. 1. Apud balneas Titias, non autem Sitias, vt libri. Nec tamen adfirmo.

Altitudo Amphitheatri.

*Nam mole & auro, magna hac pondera claudescent, terrâ cedente. Adde aggregum ruinarum.

Capacitas cauea gradilis.

Ambitiosa
fatis laus, à
Cassiodoro.

hanc admiratus Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principalis, diuitiarum profuso flumine, cogitavit edificium fieri, unde CAPVT VRBIVM potuisset.* Et Martialis ante opera omnia orbis ponit, historicâ, non poëtica fide:

A Martiali
item.

Omnis Casareo cedat labor Amphitheatro:

Unum præ cunctis fama loquatur opus.

Xiphilinus
auctor.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum scit, non ista solum, sed totum Epigrammatum primum libellum in Titum conuenire & eius ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies panè * centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

Hic vbi conspici venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi explica veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni genere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui sermonis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quo magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu ferendum esse, non sacco toto.*

* οὐκ ἐν σακκῷ
ἀλλ' ἐν χειρὶ
φέρειν, ὡς
Πίνδαρος.

CAPVT

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem.

Primum de formâ eius: quæ Ovalis ostensa. (Calpurnius &) Dio explicati. De solo Arenæ: in quo cloacæ siue specus. & cui rei. Item de Portulis.

SED vîsne admoveamus nos paullum ad inferiorem hunc parietem, vbi vîbra? Imò sedeamus etiam, si ita vîsum, inquam, in graduû his fragmentis. Simulq. sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premâ magnæ alicuius vîbræ? Florentius se quoq. iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius primum, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paullû, & oblonga. Dimensio id adprobat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrû non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ex integro enim circuli ambitu, quartam partem si abscindis: quod maius eius reliquum est, scito Theatrû id fuisse. Atqui ex iis, duo si iungis (ita tamen vt flexas lineas circa abscissionem, dirigas, vel potius extrâ leuiter flectas) Amphitheatrum habebis. Ad compositionem hanc & figuram Cassiodorus præluet: *Cum Theatrû, inquit, quod est hemisphaerium,*

Ratio fabri-
candi Am-
phitheatri.
Theatrû
ipsius, quæ
forma.

Duo Thea-
tra iuncta
Amphithea-
trum exhibent.

D

rium,

* Ita vertit
Theatra. nec
improprid
aut durè.

rium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iun-
cta duo Visoria, rectè constat esse nominatum. Item Isi-
dorus: Amphitheatrum dictum, quod ex duobus theatris
sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id
quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphi-
theatro est, semicirculi figurā habens. Ovidius clarissimè:

— structoque utrimque theatro,

Ut matutinā ceruus periturus arenā.

Oui formā
hac loca,

Quo apertissimè comparat idem Cassiodorus: Oui spe-
ciem, inquit, eius arena concludens, ut concurrentibus ap-
tum daretur spatium, & spectantes omnia facilius vide-
rent: dum quedam PROLIXA ROTUNDITAS
vniuersa colligeret. Itemque Calpurnius in Bucolico,
de Venatione Carinii:

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Calpurnius
illustratus.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque
alligari vult in ouum. Qui aliter explicant, circum-
ludunt sententiam poëtæ, non tangunt. Idem cum
valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,

Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,

Inter continuos curuatur concaua montes:

Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arenæ.

Nec versibus iis aliā luce opus, nisi si apud elucum.
Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdam
cum Amphitheatro componit: ὅς, inquit, κυλινδρική
θεῖται τὸ ὄρος οὐρανῶν, ὡς μικρὰ μεγάλους ἐκείναι, ἐοικέναι: i.

Ut venatorio theatro (parua magnis comparando) vniuer-
sus mons similis esset. Habes vniuersi huius caui for-
mam, nunc ateam vide. Ordiam enim cum archite-

cturis

Amphithea-
trum valli
cincta in or-
bem monti-
bus compa-
ratum.

Arenæ areæ
pota libera

cturis ab imo solo: Ea pura, sine substructioni-
bus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum &
ad pugnam. Excipio quod in eā alibi (partem enim
non designo) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara,
quæ sacra Ioui Latari. Prudentius id te docuit: si
versus eius audisti non iacenti aure. Iam sub ipsa
areâ, cloacæ. Ita credere me iubet Andreas Fuluius:
qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis
vult & sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si
vera traditio, ambigam, fuerintne re ipsa cloacæ ad
exsugendum educendumque humorem illum sta-
gnorū, prouidè structæ: an potius camera quædam
& specus subterranei, ad custodiam & receptum fe-
rarum, quas tamen illi indiligenter cloacas censue-
runt. Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Are-
nam occultè & subito inducebant atque educebant,
ad Naumachias. Certè cum ferina magna vis cotti-
die in Amphitheatrum induceretur: quæri dignum
est, quo loco ea habitaret aut seruata. Non enim om-
nes simul emissa. Si in ipsa areâ vspiam: artarint lo-
cum si extra: quomodo ea statim perductæ, aut
quæ ad manum? Mea quidem opinio sit, partim sub-
terraneos cauos fuisse, in quibus reconderebunt sub ip-
sos ludos: partim depositas eas in caueis sub interio-
re istâ porticu, è quâ portulæ & aditus phures perti-
nent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vi-
des (omnia enim hæc ruinis aggesta & obruta) sed
Yconæ clarissimè: vbi utrimque octo, nisi fallor,
sub ipso isto Podij iuro. At non ea certè ad spe-
ctantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt,
non ad subsellia aut gradus. D 2

Nisi quod
Ara in eā
Ioui.

Cloacæ sub-
terraneæ.

* Lib. 1. De
mirabilibus
Vrbis.

Ad quem
vsum ea
fuerint.

* Nam in
stagnis Ne-
ronis structū
Amphithea-
trum.

Fere quo-
modo sub
ipsam pu-
gnam adser-
uata.

Portulæ in
imo muro.

* Dna enim
alia aduersa
inter se, sed
grandiores
& vera por-
ta.

CAP.

CAPVT IX.

De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caueis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

Et de Specubus quidē siue cryptis, valdē sententiā meā iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorū æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis saxis vndique structus, & ut ita dicam persilatus. cum intus CUBATIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscure elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos carceres in Circo, & oua ad notas curriculum numerandas, & dam, & metas trans. & CAVEAS FERREAS per intrmitterentur. In Circo, ut scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius Caveas ferreas exstructas, per quas bestię (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intrmitterentur in Arenam. Nec de aliis Caueis Statius I. I. Silui. in Leone mansucto:

stat cardine aperto
Infelix Cauea, & clausis circum vndique portis
Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearū sunt: vel potius istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certē apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persā:

Vbi

Cauca pri-
ma ē ferro,
quando?

Liuij fracta
verba, ad
eam rem.

Statius ex-
plicatus.

Portæ in ca-
ueis.

Plautus ex-
plicatus.

Vbi quid credideris, citius extemplo à foro

Fugiant, quàm ex portā ludis cum emissū sit lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed umbram sæpe facit nostro Umbro. Ostia videtur Varro appellasse, De Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleæ appellant.* *ut solet esse in caueā, in quā* (verius fortasse, *ē quā*: non enim certē in ipsa Caueā pugnabant. nisi si Caueam capit, pro Amphitheatro) *tauri pugnare solent.* Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo: *Neque erat bestiarum impetus ille, qui esse Caueis egredientibus solet.* ita enim verē & acutē emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueā caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumq. in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irā: *Curriculi rotarumq. versata facies leonem redigit in Caueam.* Sed & Portulas eadem ad hunc vsum accommodare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immissi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.*

Leuiter Var-
ro correctus.

Emittere fo-
ras.

Item im-
mittere.

CAPVT X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc solens & vulgata Arenæ facies: cui nō nego comptum aliquē nouitium sæpe additum,

Ambitiosa
Editorum
inuenta.

Arbores in
arenam in-
lata.

Vopisci cor-
rectio.

Capitolinus
explicatus.

* Munera
enim pingi
solere, docet
lib. 11. Satyr.

30 DE AMPHITHEATRO

ditum, & colorum quosdam fucos. Varia enim cot-
tidie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, vt
studia spectantium allicerent lenocinio quodam no-
uitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum conse-
rerent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet
vt viuiam imaginem exhiberent veræ germanæque
Venationis. Audax inuentum. & quod non melius
tibi exprefferim, quàm ipsis Vopisci verbis, in Probo:
*Venationem amplissimam dedit, ita vt populus cuncta di-
riperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores valida
per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus
adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad sil-
uæ consitus speciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ
extremâ clausulâ cenfeo legas, gratiam noui viroris.
Quomodo enim, nobis? nec Vopiscus ipse certè inter
spectatores fuisse significat: quod abnuat ætas. Neq.
tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum:
reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam
priuatum. Capitolinum nō aliter accipio, vbi de ma-
gnificis eius muneribus in Quæsturâ: *Feras Libycas
vno die centum exhibuit, vrsos vno die mille. Exstat silua
eius memorabilis, quæ picta est in domo rostrata (n. Pom-
peij, quæ ipsius & patris eius & proauis fuit.* Sed & in
Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro

Dicitur, exhibuit Cæsar arena tibi.

Repperunt scopuli, mirandaque silua cucurrit

Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

Imo æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apu-
leius in muneris Corinthiaci apparatu describit. *Erant,*
inquit,

LIBER.

31

inquit, *mons ligneus adinstar inchyti montis illius quem
vates Homerus fœdum cecinit, sublimi instructus tabulâ,*
(liber scriptus quem à Giselino meo sum nactus, Apuleius
instructus fabricâ, rectius refert) *consitus viretis &*
VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus
fabri fonte manante fluuiiales aquas eliquans. Nec in
solo solum hæc variatio, sed in Caucis ipsis. qua-
rum loco inuenerunt antra quædam coeuntia &
deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subito feras.
Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione ti-
mide miratur:

Ah miseri, quotiens nos descendens arena

Vidimus in partes? ruptaque voragine terra

Emeruisse feras? & iisdem saepe latebris

Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Etsi legi ibi malim, *discedens arena.* vti & in Plinij
de Curionis Amphitheatro, *discedentibus tabulis.* In-
tellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa,
velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterum-
que arbutis & virgultis tamquam crescentibus indu-
cta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blan-
dientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud
iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quo-
dam à sacrâ Noachi Arcâ. quod Nauim ædificare
grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis
esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum
pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit &
narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplū ob-
latum scelestæ illius nauis quâ matrē necaret, ab hac
Amphitheatrali. Verba eius commemini: *ἐπεὶ δὲ καὶ*

Apuleius
correctus.

Calpurnij
emendatio.

Nauis ad
vsum Ca-
uæ.

Neronis
parricidij,
quo exēplo
captum.

ἐν τῇ προφανῇ οὐκ ἐν τῷ ἔργῳ, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων ἐκ εἰχλὸν αὐτὴν ἀναλεῖν, ναῦν ἰδόντες ἐν τῇ ἀμφιδέσσει διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ' ἐαυτῆς, καὶ τινὰ θηρία ἀφιέσταν, καὶ σιωπῇ αὐτὴν πάλιν, ὥς καὶ ἑρπύδα, ταύτην ἐτέραν ἑχέως ἐναυπηγῆσαντο. id est: Et quoniam eam cadem palam non audebant, nec venenis clam patrare facile id possent: nauim quampiam in Amphitheatro cōspicientes ita factam vt sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic similem edificare. Nec minus clarè in Seuero: ὁ δὲ δεξιὰς ἀπάσης τῆς ἐν τῇ δεξιᾷ ἐς πλοῖα ὁρῶν κατασκευαδεῖσθαι, ὥς τε φανόσια θηρία καὶ δεξιὰς καὶ ἀφείναι ἀδρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθεῖσθαι ἀνέδοον ἄρτοι, λέωνες, πάνθηρες, λέοντες, σκῆτοί, ὄναγροι, βίβωνες, ὥς ἐπὶ φανόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὅμει καὶ διαφόρτα ὀφθῆναι ἐσφαλῶν. id est: Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar nauis: que capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Ea autem desubito occultè soluta, exsuebant vrsi, lea, panthera, leones, struthiones, onagri, biffontes. Nec naues solum eiusmodi induxere in Theatra, sed, quod magis admirare, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subito aqua replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse nō aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus supra. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:

Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, equoreos ego cum certantibus vrsis

Spektant

Mare siue
aque in Am-
phitheatris.

Natantia in
his marina
monstra.

Spektant vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito aquam in Amphitheatrum* induxit, & nauale certamen ostendit. rursusque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum. Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque.

* Hippopota-
mos intelle-
git.

* De ingenia
istorum ho-
minum Se-
neca Ep. xci.
Qui Euri-
pos subito
aquarum im-
petu impiet,
aut siccant.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad Spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

SED nōne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cum propositum mihi saltē natuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmēta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meōne? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, & vt ille ait, πῶνι μέζω. Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, quique

* Pingui lar-
gâque men-
surâ. Theo-
critus.

E

claudit

Quid Po-
dium.

34 DE AMPHITHEATRO
claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim
appello, proiecituram hanc quæ in summo muro,
quæ paulum prouehitur & propender instar pedis.
Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam species
est: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumcun-
dum, innitendum, spectandum. Mediolani inscrip-
tio verus est: DOMITIANVS. PODIVM.
CVM. LORICA. ET. ADITVS. VIVVS. FE-
CIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS

* HS. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM.
STRAVIT. PAVIMENTO. PODIO. * CIR-
CVMSCRIPSIT. Itaque ut clarè capias, non aliud
Podium hoc nostrum, quàm muri par proiectior &
prominentior ante imum spectaculorum gradum:
cui columnæ impositæ ad ornatum, siue (cùm libê-
ret) ad innixum. Vitruuius describit non obscurè,
magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap.
v i i. vbi de Theatris: Podij, inquit, altitudo, ab libra-
mêto pulpiti cum coronâ & Lysi, duodecima Orchestræ dia-
metri. Supra Podium, columnæ cum capitulis & spiris, altæ
quartâ parte eiusdem diametri. Cuius mens, ut, si Or-
chestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra-
dum quattuor aut quinque) alta pedes x i i: tum
ipsum

* Id est: Se-
stertium
quingua-
genta millia
nummum.

* Bene Cir-
cumscripsit:
quia in or-
bem circui-
bat & in
ambitum.

Magnitudo
& ornatu
Podij.

Vitruuius
explicatus.

LIBER.

35

ipsum Podium vnus sit, columnæ eius, trium. Et
addo, victorias etiam reponi solere in Podiis istis.
Spartianus suadet in Seuerò, vbi de Circi ludis: Vi-
etoria, inquit, vento iecta de Podio stans decidit. Et Dio
Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro l. cū refert
inter prodigia, ventum tam grandem fuisse, *ὅς ἐκ τῆς*
κλῆς ἀγάμα ἀπὸ τοῦ τοῦ θεάτρου σκηνῆς πεσεῖν: id est, ut & Vi-
etoria signum de scenâ Theatri deciderit. Ad hoc Po-
dium spectare soliti primi è Senatu. Nam cū Or-
chestra plurium graduum esset, dignissimus habitus
ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex
quo facillima spectatio. Iuuenalis:

Primi Sena-
torum ad
Podium.

—generosior & Marcellis

Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. x l i i i. Factum decretum pa-
trum, ut quoties quid usquam publicè spectandum propo-
neretur, primus subselliorum ordo Senatoribus vacaret.

Primus, siue Imus. Ac nescio an inter ipsum Podium
& Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo
spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium
spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse
quosdam reperio. ut Suetonius narrat de Augusto:
Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat,
euenit ut laxatis sellæ curulis compagibus caderet supinus.

Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.

Sellis curu-
libus specta-
bant.

Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas ab-
sentibus, siue etiam mortuis. At sellæ eæ non est ut
commodè posita in Gradibus ipsis fuerint, commo-
dissimè in hoc plano. Credamque Consules, Præ-
tores, aliosq. quibus id ius, in curulibus suis ad Po-
dium

* Docui abli-
dè ad 11. lib.
Annal. Tac.

E 2

dium

Apparitores
apud magi-
stratus suos.

Suggestus
in Podio.

Quis repper-
it.

Cubiculi
formâ, & no-
mine.

Suetonius
explicatus,
aliteratque
valgus.

Traianus
Suggestum
restitu-
it.

dium sic sedisse, cum licitoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro XVI. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto & accusatori præmium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immerito. ut quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solum ad hoc Podiū designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quæ Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SUGGESTVM in Orchestrâ.* Secuti que Principes id tenuere, ut clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. XII. *Icarus, ait, primo statim conatus iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore resperxit. Nam perraro præsidere: ceterum ac cubans primis parvis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facile colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessario Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam sine fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianū: quem commendat, quia ciuilitet sustulit. *Digna, inquit, viatore populo sedes* (de Circo sermo est) *visenda cum ceterâ specie, tum quod æquatus plebis ac Principis locus: Si quidem per omne spatium una facies: nec magis proprius spectandi Cæsaris VIGGESTVS, quam propria quæ spectet.*

Etet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem. Sed præter hunc Suggestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cum enim aliis honoribus, ut licitoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent, tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *Virginibus Vestalibus, inquit, locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBVNAL dedit.* Nam quod Prætores nominat, eò est, quod plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quod Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBVNALIA.* lib. V. cap. VII. Quod verò ad Podium ea sedes, cum ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Ex autem ad Podium. Prudentius:

Tribunal in
Podio.

Vestales ibi-
dem.

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, eratam faciem quam crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

CAPVT XII.

*Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere
pretendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item
quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum
in Calpurnij versibus.*

Et de Podio quidem hætenus. Transeo. Imò mane, inquit ego, mane. Magnus mihi hic metus. Circumspexit Florentius, velut quærens. Sed ego

cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidem in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ pàthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo epate! inquit, profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quem vides, quique Arenam diuidit, scito altiore fuisse nō paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenosue pedes. Quæ fera hunc transiliat? Et tamen contra inopinatos quoque casus, scito à caris illis prouidè prouisum. Nam primum retia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro XXXVI. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuecta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIUM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta refulgent

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.

Nec retia solum, sed versatiles quidam trunci adpositi muro & huic Podio, cōtra scansionem omnem ferarum & insultum. Calpurnius idem allucet, sed faciem parum claram:

— nec non ubi finis Arena

Proxima marmoreo peragit spectacula muro,

Sternitur

Murus Podii olim satis altus.

Retia ante Podiū, quorum raritas scilicet non impediēbat aspectum.

Retia illa perluxum inaurata.

Ligna rotantia.

Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.

Et coit in rutulum, tereti quâ lubricus axem

Impositos subitâ vertigine falleret ungues

Excuteretque feras.

Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerim, *Et coit in rutulam*, siue, *rotulam*. ut velit truncos eos eburatos vtrunque in rotulam coisse, atque ita insipientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Glossis, *σεπέδος γαλαζύρας, καὶ ἀποψήκτων*, cardo & vertebra caueæ. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba. Vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuideam Senatui Orchestram. Contra elephantēs enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VII. *Vniuersi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati clathris ferreis. Quâ de causâ C. Cæsar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæsar sustulit, equiti loca addens.* Et iamne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

* Fortasse leg. Et coit in rotulam teretem: quod lubricus axis. Vitiōsa scriptura, cui ægrè medeor.

Cōtra grandiores beluas quid præsidij.

* Vide & Sueton. in Cæs. cap. XXXI.

CAPVT

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, Varij scriptores variè emendati aut illustrati.

Clinosi Gra-
dus.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promo-
ueo ad Gradus, & ad hos Subselliōrū, vt sic di-
cam, colles. Non malè, colles. quia reuerā per de-
cliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè
descripsit:

Immensosque gradus, & clinos lenè iacentes.

Distinctio
Graduum.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc fa-
nè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectan-
diq̃ue rationem subtiliquadam Minervā intellegas,
non crassā: opus vt hoc omne spatium distinguam
tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcin-
ctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

Quid hic
Gradus.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in
quîs sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad
formam scalarium graduum, alij alios consequuntur.
Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus*, inquit,
ubi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, &
digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne
minus pedes duo constituentur. Palmopede, id est, pe-
de & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim
quatuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed
hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradi-
bus Amphitheatri Veronensis. qui, Torello dime-
tiente,

Eorum di-
mensio.

MELAVO ES QVALEM

22

WBP
Opole

latiores

pide
pluri-

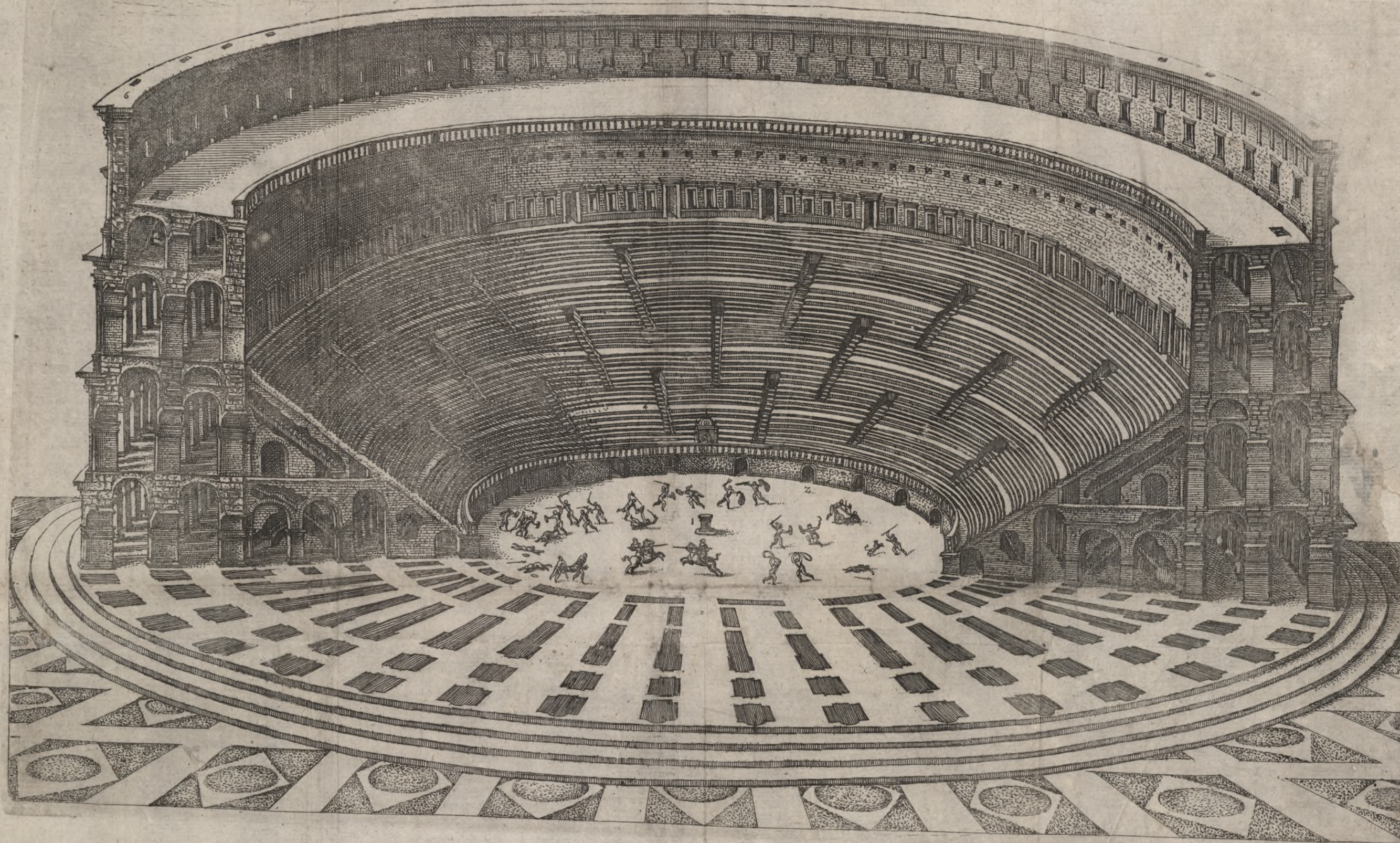
illi iia
piti.

id Præ-
tiones.

AMPHITHEATRI INTERIOR FACILES QVALEM

EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. Ara, quæ sacra Ioui Latiari. de qua dixi, cap. 1111.

2. Portula, per quas immiffæ in Arenam bestiæ. Eas claufas ianuis fuisse credimus: non folùm ad belluas, ne egressus patèret iam folutis, fed etiam ad aquas coërcendas, cùm iis Amphitheatrum impletum. etfi ianuæ tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore potuere. Vide fuper his portis cap. VIIII. & IX.

3. Podium, cum fuis columellis: & in medio Suggeftus Imperatoris. Dixi cap. XI.

4. Præcinctio, fivæ Diazoma. id eft, gradus altior & latior: cuius generis tres fuisse in Theatris Vitruvius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipfum Podium. Itaque fculptor nofter vnâ amplius expreffit. Ambigo etiam, an non aliæ præcinctio-

nes ornatz columellis fuis fuerint, vti podium ipfum.

5. Vomitoria, fivæ aditus. id eft portulæ quædam quadratz in ipsis gradibus, per quas in fedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gradus fcalares, vt per eos quifque ad deftinata fubfellia fuaret. Spatium medium inter fcalares binos, Cuneum vocamus: quia quadantenus ea for-

ma eft, vt in acie inftruendâ Cuneum item vocant.

6. Foramina, ad transmittendos malos, quæ pauca hîc expreffa, fed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali fufinebantur. Cetera opinor fatis clara efle ex defcriptione noftrâ, quæ capite XIII.

tiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id eft, pedem & duos digitos femis, & paulû quod excurrit. Sed cur tam latè parum enim ex fymmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & femis latos eos facere. Quod verum eft: fed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio fedendi. Pedes enim eorum qui in fuperiore gradu fpectant, innixi inferiori gradui proximo, qui ne læderent fedentes alios, nèc ipfi læderentur, opus habuere aliquâ laxitate. Fortaffè etiam ad ponè tranfeundum, fiqui furgerent, aut fedentibus iam aliis intrarèt. Gradus autem ifti è lapide. Vnde feitum illud Aristippi, Cui bono eruditio? Huic faltet, inquit, ne in Theatro lapis fedeat fuper lapidem. Quamquâ & fæpe è ligno. Serò repertum, vt puluilli inftrernerentur Senatui: idque primus Caligula inftituit. Dio Caffius: τὰ τε ποροκαταλάττω τῶν βουλευτῶν, ὅπως μὴ ἐπὶ γυνῶν ἔσσι σκεῖν καὶ δίζων, ἀπὸ τῶν τότε ἰσχυρῶν, ἃ πάλαι σφισὶν ἔσσετο καὶ ἔσσετο ἐκ τῶν δεινῶν πορῶν, ἢ καὶ ἰδιῶς τοιαύτων, ἐπὶ τῶν. id eft: Puluilli tunc primùm Senatoribus, ne nudis affertibus infiderent, fubiefti, & pileos Theffalicos in Theatra is inferre conceffum, ne in folatione torquerentur. Ait clarè, Senatuitantum: poftèa tamen id etiam Equiti conceffum, ex Iuuenali: — exeat, inquit,

Si pudor eft, & de pulvino furgat equeftre Cuius res legi non fufficit.

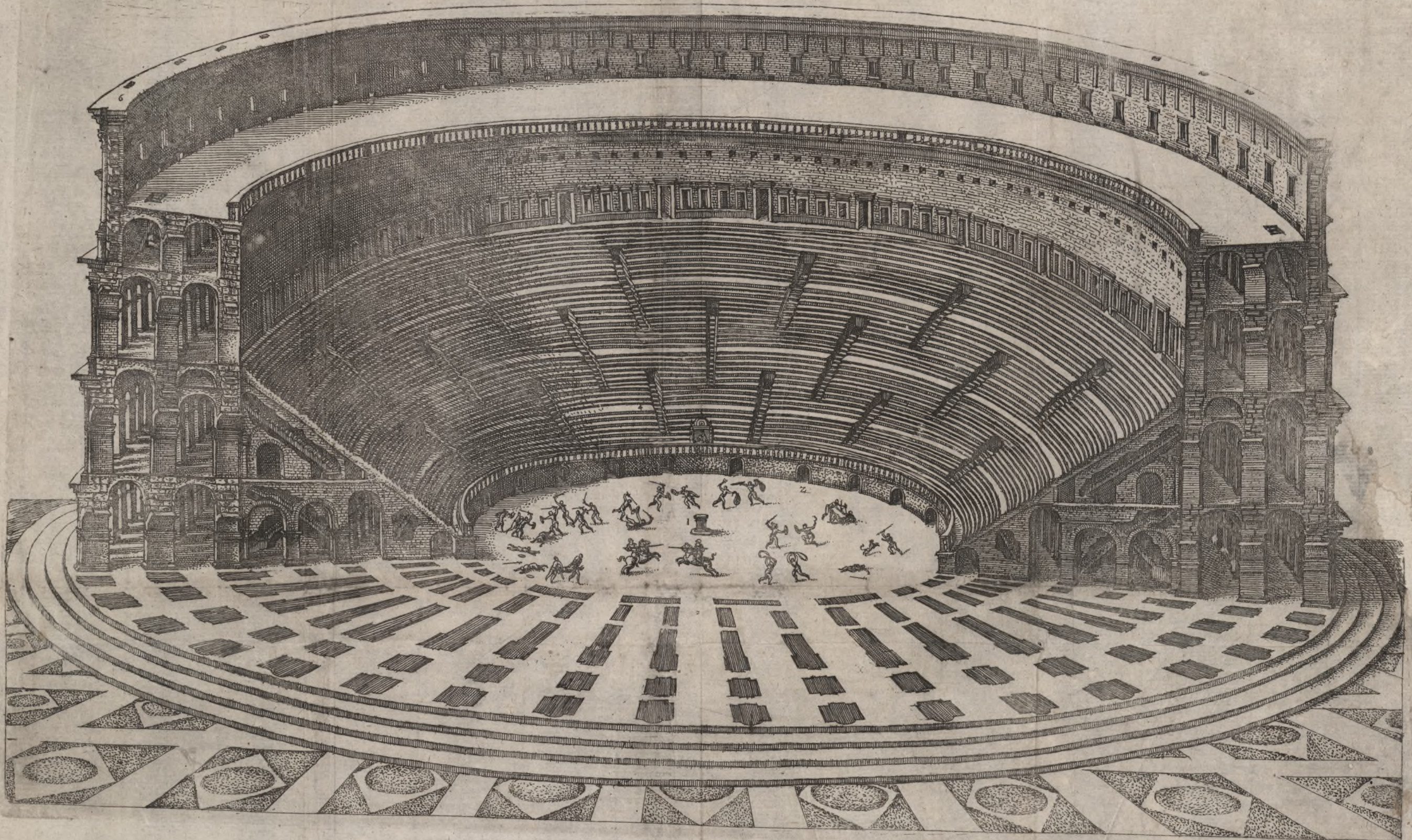
PRÆCINCTIONES fequuntur. quas, fi bene capio, non aliud cenfeam quàm Graduum intervalla & diuifiones quafdam in orbem. Vitruvius aliquoties nominat: fed, vt in re tunc clarâ, defcribit parum clarè

Quid Præcinctiones.

AMPHITHEATRI INTERIOR FACILES QVALEM

EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de qua dixi, cap. 1111.
2. *Portula*, per quas immiffæ in Arenam beftiæ. Eas claufas ianuis fuiſſe credimus: non ſolum ad belluas, ne egreſſus patêret iam ſolutis; ſed etiam ad aquas coërcendas, cùm iis Amphitheatrum impletum. etſi ianuæ tunc fortaffe magis compactæ addi pro tempore potuêre. Vide ſuper his portis cap. VIII. & IX.

3. *Podium*, cum ſuis columellis: & in medio Suggeſtus Imperatoris. Dixi cap. XI.
4. *Præcinctio*, ſive Diazoma. id eſt, gradus altior & latior: cuius generis tres fuiſſe in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipſum Podium. Itaque ſculptor noſter vnâ amplius expreſſit. Ambigo etiam, an non aliæ præcinctio-

nes ornatæ columellis ſuis fuerint, vti podium ipſum.

5. *Vomitoria*, ſive aditus. id eſt portulæ quædam quadratæ in ipſis gradibus, per quas in ſedilia diſfundebantur. Ad eas, minuti illi gradus ſcalares, vt per eos quiſque ad deſtinata ſubſellia ſua iret. Spatium medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadantenus ea for-

ma eſt, vt in acie inſtruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad tranſmittendos malos, quæ pauca hic expreſſa, ſed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibuſdam mali ſuſtinebantur. Cetera opinor ſatis clara eſſe ex deſcriptione noſtrâ, quæ capite XII.

Cliuosi C
dus.

Distinct
Graduum

Quid hi
Gradus.

Eorum
mentio.

W L P
Opole

unc
-in
-x
-co
m

tiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est, pe-
dem & duos digitos semis, & paullū quod excurrit.
Sed cur tam latē parum enim ex symmetriā & bono
loci videtur, duos pedes & semis latos eos facere.
Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in con-
textu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eo-
rum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori
gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, neue
ipsi læderentur, opus habuere aliquā laxitate. Fortasse
etiam ad ponē transeundum, si qui surgerent, aut se-
dentibus iam aliis intraret. Gradus autem isti è lapi-
de. Vnde scitum illud Aristippi, Cui bono eruditio?
Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat super
lapidem. Quamquā & sæpe è ligno. Serò repertum,
ut puluilli insternerentur Senatui: idque primus Ca-
ligula instituit. Dio Cassius: τὰ τε προσκατάλατα τοῖς βα-
σιλεύσι, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν ἔσσι σπινθῶν καὶ δίζων, ἀρώτων τότε
ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ πάλιν σφισι τὸ θεατικὸν ἔσποιν ἐς τὰ διατετα φερῶν,
ἵνα μὴ ἰλιάσει ταλαπτοράν, ἐπερώτη. id est: Puluilli tunc
primū Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti,
& pileos Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne in-
solatione torquerentur. Ait clarē, Senatui tantum: po-
stea tamen id etiam Equiti concessum, ex Iuuenali:
— exeat, inquit,
Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.
PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si bene
capiō, non aliud censeam quā Graduum interualla
& diuisiones quasdam in orbem. Vitruuius aliquo-
ties nominat: sed, ut in re tunc clarā, describit parum
clarē

Cur latiores
facti.

E lapide
fuisse, pluri-
mum.

Puluilli iis
impositi.

Quid Prae-
cinctiones.

* Cap. III.
lib. v.
* id est. Cin-
gulum non
alius sit,
quàm latum.
est illud. pñ
subcingularis
Iter de quo
mox.

* Et apparēt
clarissime
Præcinctio-
nes in Thea-
tro.

Balthei.

* Hæc re
Zodisci Zo-
na, etiā Bal-
theus à Ma-
nilio voca-
tur.

Diazomata.

Aditus, quid
appellemus.

clarè. *Præcinctiones*, * inquit, ad altitudines *Theatrorum* pro rata parte faciendæ videntur: neque * altiores quàm quanta *Præcinctio*nis itineris sit latitudo. Iterum: *Gradationes* *scalarum* contra *quadratorum* angulos dirigantur ad primam *Præcinctio*nem. Videtur autem siue ad *Vomitoria* & ipsos *Aditus*, siue in discriminibus *Orchestra*, *Equestrium*, *Popularium*, *Gradus* quosdam latiores altioresque struxisse, qui reliquos minores velut præcingerent & complecterentur. Vnde & nomen. *Torellus* certè obseruat in illo *Veronensi*, * *Gradum* esse circa medium qui duos pedes & uncias sex altus: cum reliqui tantum, pedem & uncias duas. Atque ea profectò *Præcinctio*, etsi *Vitruuius* & res ipsa, plures suadent unâ. *Baltheus* id alio nomine vocatur, à pari causâ: quia velut * cingulum quoddam latum. *Calpurnius* in *Amphitheatro* *Catini*:

Baltheus en gemmis, en illa porticus auro.
Tertullianus De *Spectaculis*: *Vias* enim vocant *cardines* *Baltheorum* per ambitum. Ex quo disce, ad *Cingula* etiam ista fuisse *Vias*. *Diazomata* item, *Græcanicâ* voce, commodè adpellat *Vitruuius* cap. vii. *Gradus*, *diazomata*, *pluteos*.

ADITVS, deinde, qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his *Architectus*: *Aditus* complures & spatiosos oportet dispo-
nere, nec coniungere superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos. uti cum populus dimittitur de *Spectaculis*, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditio-
nem.

Vomi-

Vomitoria appellat *Macrobius*, voce vulgi: libro vi. *Saturnal.* cap. iiii. Ad illud *Virgilij* — totis vomit edibus undam. *Pulchre* & antiquè. Vnde & nunc *Vomitoria* (alijs libri, *Vomitaria*) in *spectaculis* dicimus, unde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt. Atque hæc foramina perspicua in his ipsi *Graduum* reliquiis, itemque in illo *Veronensi*.

Ad *VIA S* venio. quæ, auctore *Tertulliano*, hic duplices. *Vias* enim vocant, *cardines* *Baltheorum* per ambitum, & discrimina *Popularium* per proclium. Optime eruditus scriptor. Vult enim *Vias* alias esse, quæ ad *cardines* siue limites *Baltheorum*, in circuitu alias, quæ à *Vomitariis* illis, in descensu. Itaq. ait, per proclium. Sed cur *Popularium* tantum meminit? eaque discriminari, & in *Cuneos* suos tribui, *Vias* illis ferantibus, vult. Adhæresco. Excludere enim aperte *Equestria* & *Orchestra* videtur: aliter quàm *Suetonius*, qui *Cuneos* in his agnoscit: ergo & *Vias*. Sed *Popularia* largè fortasse acceperit scriptor *Afer*, pro omni populi consessu. *Vias* has modò *Itinera*, modò *Scalaria* *Vitruuius* appellat. sed *Scalaria* tamen propriè, *Vias* quæ inter *Cuneos* ad ascensum aut descensum. In his *Vias* qui locum non habebant, quique, ut suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. *Tertullianus*: Nam apud *spectacula* & in *Via* flatur. *Martialis* facit de falso quodam equite, lib. v. Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, *Manneius*,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas panem tertius sellas.

F 2.

Post

Vomitaria
dicti.

Viz inter
Gradus,
duum ge-
nerum.

* Has *vias*,
vocat *Itine-
ra* *Præcinctio-
num* *Vitr.*
cap. iiii.
De *Tertul-
liani* loco
obscuro.

* Vide iam
nunc in *Cu-
neis*.

Discrimen
aliquid in-
ter *Itinera*
& *Scalaria*.

In *Vias*, ex-
clusi specta-
bant.

alioquin
adhibere ni-

Post Caiumque Luciumque confedit.
 Illinc cucullo prospicit caput tectus,
 Oculoque ludos spectat indecens vno.
 Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
 Subsellioque semisultus extremo,
 Et male receptus altero genu, iacet
 Equiti sedere, Lectioque se STARE.

Martiali lux
 data.

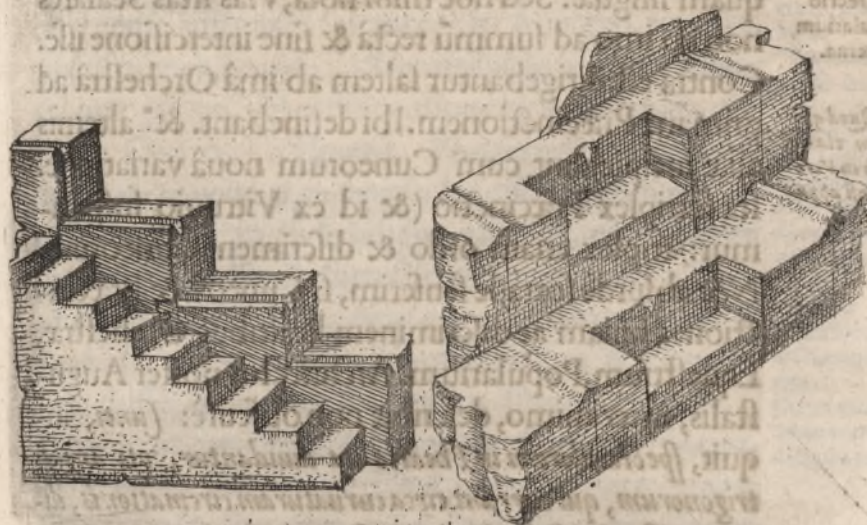
* Male, se-
 gne.

Dimensio
 Viarum.

Canaliculae
 in gradibus.

Cuius epigrammatis sententia ista. Manneium soli-
 tum ante Domitiani edictum sedere inter equites, &
 quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orche-
 stram. Sed agnitum & pulsus aliquoties à dissigna-
 tore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, &
 spectasse inter plebem & pullatos. tantum non inter
 cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum,
 spectasse in Viâ semi-stantem. Atq. huius sententiae
 etiam illud Taciti est, lib. xvi. de militibus, qui à
 Nerone dispositi *Per cuneos STABANT*, nequod
 temporis momentum impari clamore, aut silentio* segni pra-
 teriret. Nam stetisse eos sentio in his vniisque Viis.
 Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo
 non minus, trium quatuorue pedum. Si enim vul-
 garium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes
 & semis: quidni duplum istis? At Sclarium siue
 Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis
 & vnciae latitudo, pedum binum. Humiliores ergo
 aliis sedentariis Gradibus, parte dimidia. Addo, Ca-
 naliculas quasdam & deriuationes aquarum ad oram
 extremam Graduum fuisse, quâ Scalaria incipiebât.
 Apparent in fragmentis lapidum.

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquae caelestis deri-
 uandae, siue potius humanae. Nam cum dies totos
 in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fue-
 rit, non ambigimus: ei que vsui tribuimus hos inci-
 sos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendu-
 los leuiter & procliuos omnes gradus fuisse.

At C V N E I iam (Alexis *νεπίδαξ* dixit) inter has
 Vias medij. Quidquid enim sedilium diuiditur Prae-
 cinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in
 hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia
 reipsâ Sclarum directio talis, vt ab imo ordiens ma-
 gis diffunderetur in altum: redderetque cunei for-
 mam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est,

Cunei spe-
 ctaculorum,

Directio
Scalarum
alterna.

* Quod qui-
dem clarissi-
mè in Vero-
nensi appa-
ret.

quàm linguæ: Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad summū rectā & sine intercissione isse. Contrā est. dirigebantur saltem ab imā Orchestrā ad primam Præcinctionem. Ibi desinebant. & alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum novā variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruvio suspicamur:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si Cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure: *Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, ut anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis itineribus superiores Cunei medij dirigantur.* Et adde quæ scribit cap. VIII. Gradationes scalarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eā Præcinctione inter eas iterum medice dirigantur: Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athelīm: quod deformauit (et si non) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus crebri. Iuuenalis:

Exempla &
loca de Cu-
neis.

Cunei an habent spectacula totis

Quod securus ames?

Martialis: *Era sed à Cuneis vltiora potis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

Cuneati læta Theatri

Seditio.

Et Ausonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas.* Inde Excuneandi verbum, id est eiciendi & velut extra

Cuneum

Cuneum excludendi, usurpatum Apulcio. Hi Cunei, certi certis assignati. Suetonius in Aug. cap. XLIII. *Militē secreuit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subselliorum, vel etiam Cuneos) *assignauit. Pretextatis C V N E V M suum, & proximum pedagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurrectione carnis: *Igitur quātum ad hereticos, demonstrauimus quo cuneo decurrendum sit à nobis.* Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum missilia sparsit. & quia maior pars intra Popularem deciderat, quinquagenas tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronūciavit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

hunc plausus hiantem
Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque
Corripuit.

Ad CATHEDRAM iam peruēni. quam solus Tertullianus mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse in amfractu ad consessū situs.* Et intellegitne amfractum in singulis gradibus? an potius superum locum, ubi cliui subselliorū desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuosque illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur, vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc sententiam flectere:

Venimus ad sedes, ubi pullā sordida veste
Inter famineas spectabat turba Cathedras.
Nam famineæ & pullati non nisi ex superiore loco spectabant,

Cunei certi,
certis attri-
buti.

* Martial.
allusit lib. v.
Sedere in
equitum li-
ceat an tibi
seamnis, Vi-
debo Din-
dyme. haud
licet mari-
torum.
Obscura
Tertulliani
dictio expli-
cata.
Cunei etiam
Senatorum
& Equitum.

Quid Ca-
thedra in-
certe dictū.

Cathedra
famineæ.

Etabant, ex Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIII. Sellas etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro subselliis graduum ipsorum. Nā tenebræ mihi adhuc in isto eius versu:

Retractatus
Martialis
versus.

Et inter ipsas pænè tertius sellas

Post Catumque Luciumque confedit.

Rettuli quidem suprā ad fæmineas sellas: sed repugnante, ut vereor, poetā, qui non vult Equestris eum egressum, sed in aliquā semper eorum lineā hæsisse.

An sellæ etiam virorum? easq. in gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque sententia sit, ut dicat misellum hunc irrepsisse inter Caij Luciiq. sellas, & pænè tertium sedisse cum duobus. sed ex illis quoque latebris protractum. Et sanè de sellis al-

De sellis du-
bitatio no-
stra.

latis & illatis, quidam mihi suadent. Suetonius Nerone, cap. XXVI. *Interdum quoque clam gestatoriā sellā delatus in Theatrum, seditionibus Pantomimorū ex parte Proscenij superiore signifer simul ac spectator aderat. Iu-*

uenalis, in suo illo non inuidendo voto:

— & duo fortes

De grege Mæforū, qui me ceruice locatā

Securum iubeant clamoso insistere Circo.

Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, ubi subsellia*

componantur. Tamen magis est ut aliter fuerit, ex iis

quæ suprā dixi. Et Suetonij Iuuenalisque loci, cui-

cunt non nisi de supero loco, quod fatemur vltiō. An

ergo in Martiali scribendum, *tertias sellas?* capimus-

que pulsum eum à primo subsellio ad tertium? Sed

quam sententiam aut acumen tum habebit, tō pænè?

Iterum dico, parū mihi in hoc versu lucet aut liquet.

At de

Tentatus
Martialis,
sed vereor ut
manu pa-
rum fausta.

At de PORTICIBVS superioribus, è quib. tenuiores spectabant, satis certum. Calpurnius tangit:

Porticus
quid.

— en illita porticus auro

Certatim radiat.

Hanc supremam partem Dio *ἀΐδα* *θεάρα* dixit, in Nerone: *καὶ ἐλέφας ἀνέχθη*, inquit, *ἐς τὴν ἀνωτάτην τὴν θεάραν*. id est: *Elephas sublatu*

est in summum fornicem

sive arcum Theatri. Nec malè. quia porticus illæ, ut vi-

detur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius:

Tectum porticus, inquit, *quod futurum est in summā gra-*

datione. Ideoque non vanè suspicer à Tertulliano,

Cameras, vocatas, De Spectac. *Deus etiam extraca-*

meras, & gradus, & apulias oculos habet. Vbi de Apu-

liis, digitum tollo: & fateor me nō posse hiscere pro-

bum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda i. forma.

Eandem vi-
deri cum
Cameris.
* Quasi *αὐ-
λας*, quidam
explicant. au-
dio & Thal-
mudicos Apu-
lium, vocare
Cubiculum.

CAPVT XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum.

De Orchestrā, de Equestribus: & Tribunos quosdam

novos fuisse inter Equites. De Popularibus. de que loco

Pullatorum. & Feminarum.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius

tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem

Ordinum in confesso noris & discrimen. Populi e-

nim Romani, ut scis, prisca diuisio, in Senatu, Equi-

tem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, &

Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Rosciā:

at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promis-

cue enim ibi spectabāt & quouis loco liberè, quam-

diu li-

Populi Ro-
mani tres
ordines.

buq.

Diu confu-
sio in Am-
phitheatrali
spectaculo.

* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox, Græco
ortu.

Vbi fuerit.

In imis gra-
dibus, qui
optimi spe-
ctioni.

Equeſtria.

diu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: *ἡ μὲν*
inquiens, δὴα μονομάχαν. ἔπειτα δὲ τῶν δὴα διακρινέντων,
ἀλλ' ἐν τῇ δὴα συμμυγῇ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ ὄντες, ἐτυχε
πλησίον τῇ Σύλλᾳ καθεζομένη γυνὴ πλὴν ὅτι ἐμπαρεπτις καὶ γένος
λαμπρῆ. i. Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis
autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim
sedentibus viris feminisque: accidit, ut propter Sullam mu-
lier quæpiam sederet, facie & genere honesto. At id mu-
tatum sub Principibus: & discrimina dignitatum fa-
cta, bono iure. Nec subtiliter hîc tempora exsequar.
* quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris
quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi.
illam, Orchestrâ dixere: alteram, Equeſtria: ter-
tiam, Populâria. De Orchestrâ vbique obuium. quæ
vox nata in scænâ & pulpito, transit communi ab-
usu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut Vi-
truvius ait, *inter gradus imos.* Is enim locus quia Scænæ
& Arenæ proximus, ideoq. oculis auribusque expo-
situs, optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cice-
ro de Senectute: *Ut Turpione Ambivio magis delectatur,*
qui in primâ caueâ spectat quàm qui in ultimâ. Horatius:
Ut propius spectes lachrymosa poemata Puppi.
Magnitudo eius, ut coniicio, in gradibus quattuor
aut quinque. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdo-
tibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis.
Equeſtria autem, Senecæ nominata v r i. De Benef.
Equeſtria omnium equitum Romanorum sunt. in illis ta-
men, locus meus sit proprius, quem occupavi. Item Sue-
tonio, in Calig. *Decimas maturius dabat, ut Equeſtria*
ab infimo quoque occuparentur. Et allusit argutatrix illa
apud

apud Petronium: *Ego etiam si ancilla sum, nunquam tamen*
nisi in equeſtribus sedeo. Ea Equeſtria lege veteri Quat-
tuordecim gradus tenuere: itaque passim legas sedere
in Quattuordecim: & pro ipsâ Equeſtri dignitate in
Senecâ: *At meherculè multis Quattuordecim Gradus sunt*
clausi: non omnes Curia admittit. Lege dico veteri. nam
ut idem numerus sub Principibus fuerit, aucto im-
maniter numero equitum, non herclè inducor ad cre-
dendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius,
qui ostendit totam mediam superioremque caueam
occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carinis:

Venimus ad sedes vbi pullâ sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras.
Nam quæcumque patent sub aperto libera calo,
Aut eques, aut nivi loca compleuere Tribuni.
Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fæmi-
nas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati
ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit.
nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres: sed Mi-
litares imprimis: fortasse & alios, qui vario agnomine
sub Principibus nati. De quo copiosè dicendi non
hîc locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib.
iiii. vbi quemdam militiâ functum in Equeſtribus
sibi adfidentem loqui facit:

Dux mihi Cæsar erat, sub quo meruisse Tribuni:
Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos usus honore viros.
Et eodem illo Tribunicio iure spectasse se in Equite
Martialis ait:

G 2. vidit:

Quàm am-
pia fuerint.

Aucta videri
sub Princi-
pibus.

Tribuni in-
ter Equites
spectabant.

* Deo pro-
prio libro.
De magi-
stratibus.

28

Martialis
quomodo
eques.

Vidit me Roma Tribunum,

Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Nam quod de are magno huius poetæ suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis: tenue semper & exsuscum hoc genus. Ipse id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Sum, fateor, semper quæ fui, Callistratæ, pauper,

Sed non obscurus nec male notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribunicia: illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabât, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: Sedilibusque magnus in primis Eques: commodè notat, Otho, inquit, quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex quibus primi Tribunicis potestatibus vacarent. Popularia

sunt loco tertio, & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. Germanorum legatis in Orchestra sedere permisit, simplicitate & fiduciâ eorum motus, quod in Popularia deducti, cum animaduertissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca spontè transierant. Et in Domitiano, verbis quæ rettuli supra. Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto urbis vult, ad tuendam Popularium quietem. Calistratus, in spectaculis Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Popularium scribit. Et scio

Vide Epistolic. nostras, lib. III. ep. XVII.

utrumque intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vna eius & vberiori parte. Vti & apud Iuvenalem:

*Aequales illic habitus, similemque videbis
Orchestra & populum*

Intelle.

Populi vox
pro solâ ple-
be interdû.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est Cauca media, & Summa. Nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, imò plerosque Suetonius expressit Augusto: Militem secrevit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignavit, prætextatis Cuneum suum. & proximum, paedagogis. sanxitque nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Feminis ne gladiatores quidè, quos promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare cõcessit. Vbi de Pullatis quod ait, illustant Calpurnij versus:

Popularia
ipsa iterum
diuisa.

* Suprà, ex
Plinarcho.

Pullati ad
superos re-
legati.

*O utinam nobis non rustica vestis adesset!
Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes
PULLAQVE paupertas & adunco fibula morsu
Obstiterunt.*

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ summâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tranquillitate, Verba ad summam caueam spectantia, sunt vilia & ad gustum minutæ plebis. At quod Fæminæ in summo: etiam Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthia:

*Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in umbrâ,
Et cum lascivum sternet arena forum
Colla Caue inflectas ad summum obliqua theatrum.*

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cum Gladiatores in foro: caue oculos adicias, tu qui in equite spectas, ad loca summa, vbi mulieres.

Item Fæmi-
næ.

Propertij a-
liâ distinctio
& intelle-
ctus.

CAPVT

CAPVT XV.

Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Es pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.

Et hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat & miscebat saepe Quiritium turbida plebs. Auidi enim multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo: *Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subito ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.* Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Martialis:

Occupare
proprie,
quid.

Tunc cum licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculū itū est: sed occupatis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in Iulianum.* Suetonius Calig. cap. xxvi.

Loca pretio
aliquo di-
tributa.

Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes sustibus abegit. Ait Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliâs pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè Plautina Pro-

Plauti ante-
logio lux.

logus, (et si non Plauti) id indicat receptum in seruis:

Serui ne obsideant, liberis vt sit locus.

Vel es pro capite dent: si id facere non queant;

Domum abeant.

Græci hæc *Ontheia* appellasse videntur: quæ explicat in Callimacho Scholiastæ, *τὰ ὀνθεῖα ἰδὲν δ᾽ ἔστι δῶκα: i. dona, videndi causa.* Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam

etiâ in aliis è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Ita appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

Et Martialis.

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

Nâ Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Designatores. Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis: *A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis arbitris funerum & sacrorum, Designatore & aruspice.* Plautina eadem illa Prologus agnoscit in scenâ:

Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nantque.

Neu designator præter os obambulet.

Quin etiam lictores illis attribuit:

Designato-
res cum li-
ctoribus.

—neu lictor verbum aut virga mutant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt Designatores in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ & ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Designatore, Horatij il-
lud nosti,

—dum fides prima calorque

Designatorem decorat lictoribus atris.

Non quia proprij Designatorum vlli apparitores (viles enim ipsi olim & fortasse inter libertinos: sed accipiebant à Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfecti ludorum (nugæ istæ interpretum) sed meri Designatores. Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta.

* In Satur-
naliis dixi,
lib. 1.

Creuit eorū
dignitas.

Vlpia-

Pellebant
loco non di-
gnos.

Excitare.

Tribuni vo-
luptatum.

Vlpianus benè monet L. III. De his qui not infamiâ:
Designatores, inquit, quos Græci *βελωτάς* appellant, ar-
tem ludicram non facere Celsus probat: quia ministeriū non
artem exerceant. Et sanè locus iste hodie à Principe non pro-
modico beneficio datur. Horum munus, ordinibus sua
loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè
sape meminit acutus & capitalis ille Hispanus, per
occasionem edicti Domitiani, quo licentiam in equite
promiscuè spectandi (quæ contra leges eruperat) cohibuit.
Et id dicebant theatriali verbo, Excitare aut Suscitare.

Bis excitatus terque, transfudit castra.

Alibi: Et sedeo quæ te suscitât Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIII. Cum spectaculo ludo-
rum gregarium militem in Quattuordecim sedetem excitari
per apparitorem iussisset. De quâ eadem re Appianus: *ὁ καὶ τὸν ἑξακισμύχιον*. Sed addo etiam labente
æuo, præter Designatores, videri fuisse digniore quo-
dam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas
& temperandas ludicras populi voluptates. ij. dicti,
Tribuni Voluptatum. Quorum formula & munus,
apud Cassiodorum libro VI. I. Variar. Epist. X.

CAPVT XVI.

*Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco
diluto fuisse. Appuleius emendatus. Videri eundem
liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem ex-
empla.*

VIDEOR de loco omnia dixisse: centè ea quæ in
aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam,
non nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham
in cla-

in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: *Fistulæ Am-
phitheatra-
les.* quæ in imo & summo Amphitheatro dispositæ, eâ
arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eia-
cularentur leuiter & inspergerent in sedentes. Is hu-
mor, è croco plerumque. Seneca epist. XC I. *Utrum
tandem sapientiores putas, qui inueniunt quemadmodum in
IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM
LATENTIBVS FISTVLIS exprimat?* Idem li-
bro II. Quæst. Natural. *Namquid dubitas quin
SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARE-
NAE crescens, in SUMMAM ALTITVDINEM
AMPHITHEATRI peruenit, cum intentione aque
fiat?* Apuleius lib. X. *Tunc de summo montis cacumine
per quandam latetem fistulam in excelsum prorumpit vino
crocus* (ita emendo ex vet. codice nostri Gisellini) *diluta,
sparsimq. defluens pascentes circa capellas odorato perpluit
imbre.* Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis
illis, per minuta quædam foramina stillabat is liquor
in modum imbris. Et signatè locutus est Antonius
Musa apud Senecam patrem, qui *Sparsiones, odoratos
imbres* dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se & à ve-
ro abit, dum tentat sufficere odoratos imbres: & perpe-
ràm ad misilia refert. Nam rorem illum ingenio-
sum, Sparsiones vocabant aptè. Glossæ prisca: *Sparsio* *Κρόκος ὁ πρὸς ὀσφύς*. Et Martialis Spargendi verbo in
eo usus:

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permaduisse croco?

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro I.

Et Calices nimbis hinc maduere suis.

H

Libro

Spargebant
crocum ex
imâ Aienâ.

Apuleij cor-
rectio.

Sparsiones
proprie.

Et cum im-
bre aut nim-
bo compa-
rantur.

Libro IX.

*Lubrica Corycio quamvis sint pulpita nimbo.*Nec è fistulis solū hic imber, sed scito magis inuen-
to è statuis expressus, velut humanus quidam sudor:E statuis
etiam fusa.

Lucanus clarè indicat:

*Utque solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS**Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra**Emisere simul rutilum pro sanguine virus.*Quas fistu-
las grandes
fuisse suspi-
camur, &
alias mino-
res, quæ ab
illis diffuse
per membra.
Quoque
modo id fic-
ti potuerit.Crocus non
ipsa, sed vi-
num, eâ tin-
ctum ad
sparsiones.Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum,
in mediâ & summâ Præcinctione statuas plures fuis-
se, partim ad ornatum, partim ad hunc usum. Eas
autem scire licet concavas fuisse: & per immixtas fi-
stulas ferreas siue æneas, minutis foraminibus, velut
per poros & membra expressum hunc humorem.
non sine præsentī quidem auxilio & manu admini-
strorum, qui in parte infernâ. Ego interrompens,
Hæc mihi mira, inquam: sed dic tamen, oro te, cla-
rius, quomodo: crocus exprimi arida potuerit in hūc
imbrem? Non enim capio. Ille concussio capite & ri-
dens, Crocū sine mera aut arida? inquit. Mi iuuenis
erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si fi-
lum attentè sublegisses eius sermonis. Mixtum vi-
delicet tritumq. florem eum herbæ fuisse cum vino:
quod colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius
aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit, præcipuè dul-
ci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum cro-
cum Ovidius dixit:*Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.*Et fluxisse eū per Gradus, Spartianus in Hadriano:
In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Thea-Per Gradus
fluebat.

tri flue-

tri fluere iussit. Vbi de Balsamo item notabis, etsi mi-
nus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectacu-
lis protitum: etiam Scenicis. Ideoq. solemnes cro-
cos Propertius agnominavit:*Pulpita solemnes non oluere crocos.*Adeo vt etiam supinorum hominū deliciis è Thea-
tris in cōuiuia sparsiones migrarint, & eadē illā ar-
te vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Otho-
ne narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis ἀρ-
γυρέας καὶ χρυσεὶς σωλῖνας, ἀπὸ τῶν ἑδῶν τὸ μέγαν ἐκχέοντας: ar-
genteos atque aureos canales, instar aque, vnguenta fun-
dentes. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus
Tranquillus recensuit, cap. XXXI. *Canationes eius*
laqueata tabulis versatilibus eburneis, vt flores: & fi-
stulis, vt vnguenta desuper spargerentur. Ita enim eum
locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Ta-
bulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.Etiam bal-
samum.Sparsiones
vnguento-
rum in con-
uiujs, ab
hoc inuen-
to.Suetonius
rescriptus,

CAPVT XVII.

*Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus
coeperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando
& purpurea, auro distincta. Testimonia plura.***T**EGMEN etiam Amphitheatri later: quod su-
perduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen
hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut cer-
tè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius
Maximus: Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox
secuta lautitiae est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam
imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum
umbraculis textit. Ammianus de eadē re libro XIII.Vela à Q.
Catulo re-
perta.

H 2

Ex tur-

Ex turba Verò minima sortis & paupertina, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli Velabris umbraculorum Theatralium latet, quæ Campanam imitatus lasciuia Catulus in Edilitate sua suspendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: Postea in Theatris tantum umbram fecere, quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi Foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos, ut in Nemaufensi illo clarè: & in summo hoc Romano quædã grandiora, per quæ coniicimus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immissæ & demissæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causâ. Ad antennas autem subrectas, funes transversim ligati & extensi, super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabas. Martialis:

Ducere vela
& reducere.

*Quamuis non modico caleant spectacula sole,
Vela reducuntur cum venit Hermogenes.*

Vitruuius præfatione lib. x. In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quadam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELORVMQVE INDVCTIONES. Lampridius in Commodò: Cum illi sæpe pugnanti ut deo populus fauisset, irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classiarius qui vela ducebant,

in Am-

in Amphitheatro interim præcepit. In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. Petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu, acutè sed non verè. *ἐνίοι λέγουν*, inquit, *τὴν εἰς τὴν ἰσθμὸν φέροντες ἐξ ἀγορᾶς πᾶν ἔσθον, ἵς ἵοις καταπεταίνουσι τὰς τῶν θεῶν παρέχοντας, ὅτε ὕβρις ἀρχομένης ῥωμαῖς δὲ τὸ ἵσιον βῆλον ὀνομάζουσι.* id est: *Quidam autem viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio à Velabris factò. Romani autem Velum appellat, quod nos Histium.* Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

*Et vulgò faciunt id lutea, rufaque vela,
Et ferrugina. cum magnis intentà Theatris
Per malos vulgata trabesque trementia pendent.
Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
Scenai speciem, patrum matrumque deorumque
Insiciunt, coguntque suo fluitare colore.*

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua usque ad cliuvm Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Miratur & stupet in Cæsariano factò Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam Serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmatè,

H 3

libro

Velabri va-
num ety-
mon.

Variegata
ca vela co-
loribus.

* Nota, fr-
uari, quod
suprà monui
de Antennis.

* Intellegis
candiantia,
& è tenuissi-
mo line. Nā
Q. Catuli
etiam è line,
sed vulgari
& rudi.

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspenso vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eadem:

Colorabant enim, ut prout, profanore cuiusque in hanc illamue Circi factionem: Prasinam, Venetam, &c.

En cui tu viridem umbellam, cui succina mittas.

Et Umbellati clauī apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemq. Umbellati flores Fœniculi, Anisi, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique umbella, quod οὐραδίων Græcis.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quasitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie medocuiisti, hoc quoque velut *ἐπιμέτρεον* admetire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causam iis tribuis aut pilleum: sed tantum per ludos. quid ergo censeam? reliquò eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis,

ducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurrā pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, nō Romanis solum olim; sed quod magis mirère, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pillei vsquam mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id ab hoc ritu. Quin Horatius in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis, inducit me facile Tacitus: qui cirros eorum nodosq. commemorat, tegmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credâ eâ partē intectos? Nī fuissent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demū Martialis, vt nouum, quesisset:

Frustrâ blanditiæ venitis ad me:

Ad Parthos procul ite pilleatos.

Sed de Romanis ipsis, securiùs pronuntiem: quia si-gna mihi in illis & argumenta plura. Primum nūm-
mi omnes veteres statuæq. (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videtur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentiùs aut crebriùs vsurpassè ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idq. ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis?

Pleræque olim gentes capite nudo.

Græci.

Germani.

Galli.

Parthi tamē pilleari: & quod alibi legisse scio Daci. Argumenta quibus pilleum spernimus à Romanis.

35

illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum calceitium, quàm corona. Quinctiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cùm vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed vossellis te pingo: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαλύπτειν ἔχειν ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite scimus fuisse velato, idque prisco quodam & obuioritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies pilleus admissus, signum scilicet libertatis. Martialis:

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pillea sumpta Jouem.

Peregrinatio. Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluuias, æstus, ventos. Plautus ubique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, & *comites exspectare ad portam*. Nec aliud mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patientis, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur*. Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quòd alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adiungo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad præsentem*, inquit, *etatem consuetudo perman-*

fit, ut

Excipiuntur
tempora
quædam.

Sacrorum.

Ludorum.

Saturnaliū.

Peregrina-
tionis.

* Qui distin-
guuntur a
Pilleo. quòd
ille ad vim-
bram facien-
dam paragi-
natus, ut no-
stri galeri
(forma enim
in Mercurij
statuis:) hic
non item, sed
quales dor-
mitoris aut
nautici pillei.
Militiæ.

fit, ut omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pilleis vterentur. Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorum rara. Iam Homines etiam certi, ut dixi, quorum vertex immunis à còmuni more. Primum Liberti. quos in pilleis fuisse, noua libertate, notius & testatius est quàm ut hinc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter signa:

Arguat & macies animum. nec turpe putaris

Pilleolum nitidis imposuisse comis.

Artemidorus etiam, qui De Somniis scripsit non somniculosè. Nam libro primo argutè obseruat, *ἐλα-
ντὶ χιτῶν ἔχειν, ὅσους μακρὰς καὶ φθισὶν παραγορεύειν: lanam
pro capillis habere, longos morbos & tabem significare: ni-
mirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis πιλί-
διον receptum in morbo: Plato I I I. De Repub. ἐὰν δὲ
πρὸς αὐτὸς μακρὰν διαστῇ παραγὰν, πιλίδια τε περὶ τὴν κεφαλὴν
περιπλάτῃ. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari
causâ. Varronis fragmentum adsignificat, è libro I.
De Vitâ populi Romani: *Minores nati, inquit, capite
aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus. Et Ni-
cephorus Gregoras ostendit eum morem cum Ro-
mano imperio Byzantium etiam translatum, li-
bro x. in extremo: De capitis tegmine, ait, moris apud
superiores Principes erat, ut etate prouectiores aulici pilleis
turbatis vterentur, serico tectis: iuniores autem omnes
prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperato-
re, is mos adeò exoleuit, ut passim omnes & seniores & iu-
niores pilleis vterentur, non minus in palatio quàm in agris:**

Excipiuntur
& homines.

Libertinoui.

Ægri.

Etiam apud
Græcos.

Senes.

* Aliud ergo
in maioribus
fuisse viden-
tur.

is&que variis & peregrinis. Sed tamen permissum hoc potius senibus credo, quàm crebrò usurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contra Varronis verba, nonnihil etiam inuenire possim, quod probabiliter obstrigilem. Quartum denique genus cum pilles, sed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pileati. Horatius suspicionem clarè facit:

Conuiuæ.

*Vt vinosa glomos furtina Pyrrhia lana,
Ut cum pileolo soleas conuiuia tribulis.*

* An vetera-
torum?

Sed ambi-
gua ea res.

* Sicut & Sa-
turnaliorum
pilleus, ma-
uisse videri
possit à con-
uiuiali ritu:
non aliter
quàm Syn-
thesis.

Nam habitum conuiualem adtribuere illi nescio cui videtur, & Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Néue sic suffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad cænā vadens, ipse sibi soleas fert cum pileolo.* Et paulo post: *Hec erat consuetudo* veteranorum, pileum portare cum calcis.* Quibus verbis quid sani subsit, haud sanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primum, quia in tam crebrâ cōuiuiorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pileorum vsum in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eosdem aliquando retinuisse etiam in mensa. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo, partim velut pileolo aut fasciâ deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an* stabilitor & stator pileo conuiuiali. Nam loquitur apud eum libro v i. Larensius dilaudans suos Romanos: *ἐσθῆτας δ' ἔχουσι καὶ ὑποδήσεις εὐτελείς, τῶν λυγρῶν τε καὶ κεφαλῶν περιχέμεθα πορφατῶν δερμάτων δασείας.* id est: *Vester etiā habemus & calceatus frugi ac simplices, & pileos*

& pileos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos. Nec est sanè vt pileos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, & ἀπερχομένους*. i. vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem, aut aliò abeuntes.*

CAVVT XX.

Obiectio pro pileo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo, & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iā seriò tædet, & sessio-
nis. Abeo. Imò ego te teneo, inquam: & no-
dum iniicio, quem prius necessum est soluas. Ro-
manos adfirmas capite intecto: & in parte mihi per-
suades. Sed de honore tamen quomodo expedis?
quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id
semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam*
in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, ad-
surgere de sella, CAPVT APERIRE solutum. Et ne-
quid de militiâ hîc cauillare; audi Senecam, qui re-
censet vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro*
aut Pratorē, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo
desiliam, CAPVT APERIAM. Risit secundum ista
Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Te-
nedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis
effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desul-
tum etiam ex equo addit. equi autē vsus infrequens

Caput ape-
ruiſſe, in ho-
nore haben-
do, Roma-
nos.

Quomodo
id factum.

Plutarchus
paulo con-
sideratius,
quàm ab in-
terprete, ver-
sus.

Laciniato-
gæ caput re-
ctum.

Interdum
palliolo, sed
ab agris aut
delicatis.

* Vide si lu-
ber Epistol.
Quint. lib.
III. Epist.
XXIII. su-
per hoc loco.

Petronio
lux.

aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtat his
effugiis: veram soluendi viam insistant, sine diuerticu-
culo vlllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutar-
chus, in Caussis. clarè quidem vt verba Græca sunt:
nam interpretes rem totâ inuoluit caliginosâ & delu-
tâ versione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀξίους τιμῆς
ἀπαντῶντες, καὶ τὸ χῶσιν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀπο-
καλύπτουσι. id est: *Romani, sicui obuiam facti sunt, cui honor
habendus, & si forte caput veste iniectâ tectum habeant,
id reuelant.* En capitis omnis tectio: en apertio, quæ
Romæ. Laciniam togæ inquam (ca enim Plutarchi
vera mens) in caput sæpe reiciebant, contra ventum
aut æstum: eamque detrahebant in honorati alicuius
occurfu. Plutarchus idem eum habitum expressit
in Gracchis. de Nasicâ: τὸ κεκαυτὸν τῷ ἱματίῳ θιμῶς ἐπὶ
τῇ κεφαλῇ: *Laciniâ togæ reiciens in caput.* Et passim num-
mi & marmora præferunt, quoties repræsentant sa-
crificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ.
aliâ etiam eruo, quæ delicatiorum aut imbecillium
propria, quæque sæpe cum suspitione luxus. Ea erat,
vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso
nostro, sed enerui Musarū patre: Mæcenatem dico.
*Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu
sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtriusque
auribus, non aliter quàm in mimo.* Diuite fugitui solent.
Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrii,
taxans: *Domino stante ipse, inquit, accubebat ἔχων δὲ
ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τὸ ἱμάτιον:* Qui locus benè allucet
illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis accu-
bitum mollissimi omnium Malchionum: *Pallio, in-*
quit,

quit, coccino adrasum incluserat caput. Et Plauti versum
ausim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Et Plauto.

Tum isti Græci palliati, capite aperto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles istos, quod
etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque
ægros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusa-
tione. Nec de alio palliolo capies illa Suetonij, Clau-
dio cap. 11. *Ob valetudinē, gladiatorio munere, nouo mo-*
re, palliolatus præfedit. Hoc Quintilianij: *Palliolum,*
sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo. Item
Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique*
circumdatos, pallentes & egros.

* Et si paulo
aliter ego ce-
pi, in 1. Sa-
turnal. meo-
rum, cap.
XIII. Nunc
nunc, & pa-
ne muto.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tra-
cta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

ET fatin' vt exsolui hunc nodum? certè me. iâque
abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego
consecutus sum, & ad portam cum venissemus. quæ
ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium non-
ne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius,
Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et cenfeo è regione
ad alteram illam portam fuisse, quæ, nisi fallor, Libi-
tinensis. Nam Spoliarium, quod receptaculum mor-
tuorum aut grauitè in Arenâ læforum, iure consti-
tuam iuxta mortualem istam portam. Enimuero
solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam
trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Se-
natus, quæ apud Lampridium in Commodò: *Gladi-*
atoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario
ponatur.

Spoliarium
probabiliter
ad portam
Libitinen-
sem.

Gladiatores
tracti.

Quid sit Forum gladiatorium.

Gradus interiores, per quos ad spectacula adscensus.

Incredenda imperitis potentia Romana.

ponatur. Et hoc idem cenſeo Victorem ſignificare, in Domitiano, cum ſcribit: *At ſenatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas ſubſtitit, Videtne hos Gradus? inquit. Paulum etiam adſcende: videbis alios, ita flexos & diſpoſitos apte, ut quantumvis conferta multitudo ſtatim egredi & ingredi ordinate & ſine conflictu potuerit. Ordines hi graduum ſiue ſcalarum, ut vides, miro artificio pæne inuicem decuſſantur: & ad oſtiola ſua ſiue Vomitoria ſinguli ducunt. Iam columnæ iſtæ, iam coronæ, epistyliæ, zophori, & vno verbo, omnia exteriora huius operis, admiranda noſtro ſæculo, non imitanda. Sed hæc videlicet potētia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accurate dictum. Latinis, *Confixa* Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica qua forma, & cui uſui. Mira in iis & ſtupēda. Varrij ad hanc rem ſcriptores aduocati & cum luce dimiſſi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam inſtitimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: ubi Pegmata hinc? aut quid ſibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos verſus, quos adduxi:

* Ponit clare in viâ, & credo illinc in Theatra, ſuo Amphitheatra, diuici ſolita, ne locum aliter fruſtrâ occuparent.

Hic ubi ſidereus propius videt aſtra coſoſſus
Et creſcunt mediâ Pegmata ceſſa viâ.
Florentius, Properaret tibi melius ſit, adoleſcens, inquit. Nam ut dici tempus eſt, ad aulam tuam venies vacuis

vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comēſa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, ut cum Varrone dicā, ſcholicā iſtā dape: quā explear numquam. Age, inquit Florentius: ſed ut ſine iacturâ tuâ ſit, inter eundem: Pegmata antiqui appellarunt machinas quædam è ligno, quibus uſus in Theatris aut Arenis. vox Græcâ origine eſt, ἀπὸ τῆς πηγμῆς; quod eſt Figo, Gelo, Compingo. Itaque Gloſſæ priſcæ πῆγμα interpretantur. *Confixum.* & doctè Apuleius *confixilem machinā* dixit, adluſione ad vim ipſam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. III. ſcribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ ſublicæ. turres tabularum nexibus, inſtar circumferaneæ domus, floridæ picturæ: decora futuræ venationis receptacula.* Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteis que librariis Cicero dixiſſe videtur lib. III. ad Att. Epistolâ VIII. *Nihil venuſtius quàm illa tua pegmata. poſtquam miſiſti, libros illuſtrarunt valde.* At noſtrum iſtud, non aliud quàm grandis quædam & ingenioſa contabulatio, quæ ſponte & occultè ſtatim creſceret, ſtatim ſubſideret. ideoque compacta raris quibuſdam tabulis & ſublicis. Prudentius:

Tabulis ſuperne ſtrata texunt pulpita

Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus cauſſâ, recta ſæpè argento vel auro, ſed tenui. Martialis:

Hæc fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Eſſi Caius Princeps, ut Plinij verba ſunt, in Circum (ita lego) pegma duxit, in quo ſuere argenti pondo centum viginti quattuor. In his Pegmatis varia inuenta & ſtudi

Pegma, unde dictum.

* Dubites an non Lucillij iocus apud Cicer. II. De Orat. huc ſpectauerit. Quid Decius Nuculæ, An confixum viſ faceret inquit. ubi et obſcurnitas ſubſeſſe videtur.

* Piſta enim Pegmata, inſta ex Clauſdiano.

In bibliothecis pegmata. Qualia hæc Theatrica. Et tabulis raris & interlucenſibus, ad laxanda & comprimenda.

Augustini
ad pegmata
non dubia
allusio.

Graphica
eorum de-
formatio in
Senecâ.

Crescebant
subito.

Desidebant.

Ruinâ ab-
sorbeantur.

Appuleius
correctus.

* Nisi manus
recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio lu-
cem datus.

pendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum lo-
qui sentio libro xxi v. De ciuitat. cap. xxi v. *Ad*
quàm stupenda opera industria humana peruēnit? quæ in
Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia,
facienda & exhibenda molita est? Nam ait, in Theatris.
Seneca pleraq. ea omnia conatus est exprimere, Epi-
stola xci. His licet annumeres, inquit, machinatores,
qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacitè
in sublimè crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut
dehiscentibus, quæ cohærebant, aut quæ distabant, sua spon-
te coherentibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se resi-
dentibus. Crescebant, ait, in sublimè. Ideò Martialis,

Et crescunt media pegmata celsa via.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Quin interdum chasinate & ruinâ subitâ dehisce-
bant: siue tota pegmata, siue homines qui impositi.
De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib. x. *Iamque to-*
ta suauè fragrante cauea, montem illum ligneum terra vo-
rago decerpit. siue, vt liber scriptus, *decepit: bene &*
propriè. De hominibus, Petronius: *Non taces, inquit,*
gladiator obscene, quem de RVINA Arena dimisit? Non
taces nocturne percussor, qui ne tum quidem cum fortiter
faceres, cum pura muliere pugnaſti? Significat enim a-
pertè, fugitiuum illum in Arenam damnatū & cum
fœdâ muliere aliquâ (non dissimili schemate, quo a-
sinus Appuleius) cōmissum, ruinâ Pegmatis præter
spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo me non RVINA*
terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare?
Aufugi iudicium, Arena imposui, hospitem occidi, vt inter
audacie

audacie nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ urbis
iacerem. Et solent interdum ita componere pegma &
hanc ruinam; vt ij qui impositi, præcipientes ruerent in
caueas ferarum: ibique discerperetur. Strabo elegan-
ter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audie-
bat: *τῶν*, inquit, *ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος σιωπῆς ὥτος,*
εἰδομένη διασπαρθέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πῆγμα τὸς γὰρ πινος ὑψη-
λῆς τεθεῖς ὡς ἐν ἐπὶ τῇ αἰτῆς, διαλυθέντος ἀφηνειώως καὶ συμπε-
σόντος, κατηνέχθη καὶ ὡτός εἰς γαλεάρας θηρίων ἐνδιαλύτης
ἐπίτηδες παρὰ κλέας μένας ὑπὸ τῶν πῆγματι. id est: *Eum nos*
in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In
sublimi enim tabulato, tanquam in Ætna, positus, eoquæ
compagibus solutis subito concidente, ipse quoque cecidit in
caueas ferarum quæ facillè exsoluerentur, infra tabulatum de
industria dispositas. Sed & flammæ quidam lu-
sus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ eius plerum-
que noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus descendat pegma reductis:

Inque chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes

Per tabulas impune vagus: pictæque citato

Ludant igne trabes: & non permissa morari

Fida per innocuas errent incendia turres.

Vopiscus in Carino: *Pegma præterea, cuius flammis scæ-*
na conflagrauit: quam Diocletianus postea magnificentiore
reddidit. Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis
folere ostendi, Iosephus adnotat libro v i i. Iudaici
excidij: sed non hæc Theatrica intellegens, verum
Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba
eius: *Θαύμα δ' ἐν τοῖς μέλυσιν παρῆχεν, ἢ τῶν φερόμενων πη-*

Homines in
subiectas fe-
ras præcipi-
tati.

* Forma sci-
licet montis
lignæ, vt in
Apuleio.

Flammæ
lusus in pe-
gmate.

* Adde Apu-
leij locum su-
pra: Floridae
picturæ. Pin-
gi enim hæc
pegmata so-
lent.

* Etiam Ap-
uleius su-
pra nominat
Captiuos du-
ces in pe-
gmatis.

Quæ tamen
diuersa paul-
lò ab istis.

μαίων κατασκευή. καὶ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τὰς βεβαίαις τῶν
φορῶν ἀπὸ ἀπὸ ἡσαντα. ἑώρα φα γὰρ αὐτῶν & τεβώρα φα πολ-
λὰ πεποιήτο. id est: Maximam autem admirationē prae-
buit apparatus Pegmatum, quae ferebantur: Nam ob magni-
tudinem eorum, iure metueret licebat, & diffidere omnino
viribus portantium. quippe quaedam triplici tabulato adsur-
gebant, quaedam & quadruplici. Statimque addit: τέ-
τακτο δὲ ἐπ' ἐκάστῳ τῶν μηχανημάτων, ὃ δ' ἀλυσκομένης πόλεως & ε-
πιγῶν, ὃν ἔοπδον ἐλήφθη. i. Collocatus autem in quoque pegma-
te erat capta civitatis dux, eo modo quo captus. Magis
proprie ad haec nostra pertinent Suetonij loci duo,
alter in Caio, cap. xxv. i. Claudio alter cap. xxxiiii.
quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum,
ad has machinas non aspexerit: ὡς περ ὁρῶσιν οἱ μηχανό-
τεχνοι, διὰ μᾶς ὀργάνων χασμῶν, πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας
ἀποτελέοντες. Certè* Apuleius, dum verba ea vertit:
Machinatores fabricarum, astutiā vnius conversionis,
multa & varia pariter administrant. Parapegmata
etiam nominata Vitruvio inuenies, pro instrumentis
Astrologorum: & in Laërtio scriptum, Democritum
scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos ser-
mones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad fini-
stram, ego ad dextram, vale dicto, defleximus.

F I N I S.

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

Dialogi occasio. Florentij Laus.
Vrbs diruta, non diruta: & splendi-
da eius ruina.

CAP. II.

Ad Amphitheatri descriptionem
aggressio. Primum de nominibus eius
quaesitum. Cur Amphitheatrum di-
ctum, & cur Cauea.

CAP. III.

Arena nomine dictum eundem
locum. idē quia sterni arenā soli-
tus. Cuius generis ea structura: quā
varia: Plinius & Onidius explicati.
Arenarj. Tertullianus emendatus,
& declaratus.

CAP. IV.

Ex occasione, de diis quibus Am-
phitheatrum sacratum. Diana in pri-
mis. Ioui Latiari, siue Diui. item
Saturno. Ara Iouis in Arenā. Ma-
xatio ad eam stata vnius ē bestiariis.
Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V.

Quando prima Amphitheatra coe-
pere. videri serō irrepisse: idque sta-
tim post Venationem. Sed lignea
primo fuisse. mox ē lapide, Statilij
Tauri. Augustum deditum Venatio-
nibus. Dio correctus. Antiquariorum
error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI.

Tauri amphitheatrum exustum,
& reparatum. Aliud maius à Vespa-
siano structum. Vrbe veteri mediā.
Suetonius correctus. Fortasse & Vi-
ellor. Titus dedicauit id opus. postea
collapsum, & saepe instauratum.

CAP. VII.

Communis Amphitheatri Titiani
forma. Altitudo, & capacitas eius.
Laus & praconia. Denique vbi si-
tum. Martialis explicatus.

CAP. VIII.

Ingressio in particularem Amphi-
theatri descriptionem. Primum de
formā eius: quae Qualis ostensa. Cal-
purnius & Dio explicati. De solo
Arenae: in quo eloaca siue specus. &
& cui rei: Item de portulis.

CAP. IX.

De Specubus subterraneis, am-
plius. item de Caueis in Amphithea-
tris. Liuij defectus aut expletus, aut
sententia eruta. Porta in caueis,
& Plauto lux. Emisio ferarum, &
immisio.

CAP. X.

Aliiter atque aliter solere ornari
hanc Arenam. in modum siluae, in
modum maris. Antra pro caueis: in-
terdum Naues. Vopiscus, Apuleius,
Calpurnius emendati.

CAP. XI.

De muro qui Arenam cingit. de
Podio quod super eum, eius formā.
Dignissimum eum locum ad spectan-
dum, Senatui attributum, inde ma-
gistratibus. Aptum ad curules sel-
las. Principia ibi Suggestus, Tribu-
nal praeoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII.

Quod tutamen infimo illo Podio
fuerit à feris. Retia solere pratendi,
benè nexa, benè firma. Versatilia
item quadam ligna: Cancelli ser-
teos &

reos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Pulailli in iis. Precinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Virruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra. de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. de que loco Pullatorum & Feminarum.

CAP. XV.

Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI.

Tabi occulti in Amphitheatris ad arfiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluvia ad hanc rem exempla.

CAP. XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus coeperit. Colorata ea fuisse. aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII.

Eadem Vela à Iuuenalis Velaris dicta. Quid Velarij Augustai. Umbella vsum & causam fuisse, velis non expasis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clau.

CAP. XIX.

Per occasionem, de Pilleo questum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmè: certos item homines. Nodi plerique omnes in eare, & scriptores explicati.

CAP. XX.

Obiectio pro Pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo, & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit, Gladiatorum cadauera vno tracta. Viator illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII.

De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quàm formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimissi.

FINIS.

PRIVILEGII CÆSAREI SVMMÆ.

MAXIMILIANI II. Romanorum Imperatoris semper Augusti, publico edicto cautum & sancitum est, ne quis cuiuscunque status, gradus, ordinis, aut conditionis fuerit, quacunque sacri Romani Imperij & ditionis eius fines patent, quæcunque probatorum auctorum opera, quotquot vel hæcenus nondum impressa, vel ab alijs quidè impressa, nouis autem deinceps scholijs, annotationibus aut commentarijs aucta & illustrata, Christophorus Plantinus ciuis & typographus Antuerpiensis primus typis procuderit, intra proximum sexennium à prima cuiusque operis aut voluminis editione, vilo pacto eiusdem vel diuersi characteris forma excudat, aut excusa ab alijs, intra eiusdè Maximiliani & Imperij fines vendenda importet, seu quouis modo distrahatur manifestè vel occultè, sub pena decem Marcharum auri puri: quarum dimidia fisco Imperiali fraudis vindici, residua verò pars prænominato Plantino cedat, præter librorum ad imitationem impressorum amissionem: quos idem Plantinus vbiunque locorum nactus fuerit, per se, vel suos, adiuuamento Magistratus loci, vel citra, propria auctoritate sibi vindicare, inque suam potestatem redigere poterit. In cuius rei fidem ipsi Edicto manu subscripsit, & sigillum apponi iussit Cæsarea Maiestas. Datum in ciuitate Vicenæ Austriæ, die vigesima prima mensis Februarij, anno Domini M. D. LXXV.

Subsig.

Maximilianus,

Ad mandatum sacræ
Cæs. M. proprium

Haller.

PRIVILEGIUM GALLIARVM REGIS.

CAVTVM HENRICI III. Galliarum Regis Priuilegio, ne quis in omni ciuis regno libros totos, aut in parte, quoscunque Christophorus Plantinus aut nouos excuderit, aut veteres, sed correctos siue illustratos, aut adnotatos, eosce iterum excudat, excudi faciat, aut excusos vendat, idq, intra sexennium à cuiusque libri editione. Id autem hoc sine, vt ne idem Plantinus, laborum suorum, sumptuumq, meritisissimo fructu priuetur, cogaturq, tandem intermittere aut omittere laudabile suum munus, cum detrimento reipub. litteraria, & doctorum. Qui contra fecerit, sciat paratam librorum confiscationem, aliasq, penas siue multas, quæ Regijs Edictis continentur. Cum lege tamen, ne ydem libri quicquam contineant, quod vel Religioni Catholica Apostolica Romana, vel huius Regni Statui aduersetur. Atque huius Edicti exemplar cum fronti aut calci cuiusque operis apponetur, nullus typographorum siue bibliopolarum ullam ignorantia causam prætexat. Datum Fontibellaqua, quinta Augusti M. D. LXXXII.

Signat.

Per Regem

De Neufuille.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVÆ
EXTRA ROMAM,
LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

LVGD. BATAVORVM,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Franciscum Raphelengium.
CLC. IC. LXXXIX.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVAE
EXTRA ROMAM
LIBELLVS

EX OFFICINA PLANTINIANA
Apoth Franciscum Raphelengium.
CLC. IC. LXXXIX.

IVSTVS LIPSIVS
ABRAHAMO ORTELIO

SVO S. D.

NAE tu benefica quādam natura es, mi Orteli: qui rem omnem tuam librariam, tam promptè non offers mihi solum, sed adfers. Vix iniecerā de libellis aliquot: tu mihi promiss largiter ex vberē tua penu, & ambabus, quod Graeci dicunt, manibus donas. Amo iure, vt antea virtutem modestiamque tuam, sic prolixum hunc amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse, ad meam hanc Arenam. Illa praesertim Serlij. quae etsi ad Architecturam externam in primis spectant (quam anxie hic non quasiui:) tamen insuere iis, quae in formā facieque ipsa loci, gressus meos vacillantes direxerint aut firmarint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum iudicio & fide representat: quorum adspetus viam nobis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et quamquam ipsi coram ea olim vidimus, & per biennium serē solum pressimus Dominae urbis: tamen, vt adolescentia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerū penetrauimus; nec cum accuratōne excerpimus, quidquid ad meliorem usum. Scilicet erravi eundem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pueritiam adolescentiamque peregrinationibus dedi, quae iudicium & dilectum profecto quaerunt. id est, virum. Quot mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & maria circulati sunt? adeo cum nullo suo fructu, vt plerique vitia tantum

imbiberint, & animi corporis que morbos. Partem eorum
 Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdæ alia-
 rum voluptatum. Nos ipsi quod salui fretum hoc enauimus;
 nunquam alteri adscripserim, quam Bono meo deo. Iam illi
 qui rem fecisse sibi atque aliis videntur, quid referunt ex
 hoc mercatu? externos gestus, simulationes, linguas: boni
 moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut semen. Atq.
 ut Appion ille, falsò Polyhistor, cum Homerum ab infe-
 ris magno molimine euocasset, nihil eum interrogauit nisi,
 Unde domo? sic plerique istorum adolescentium, in occasione
 præclara discendi, futilia tantum consuectantur. Itaque ut
 veram peregrinationem laudo, susceptam maturo iudicio,
 maturo auro: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam &
 rerum usum:) sic iuuenilem & vanam hæc iure abhorreo.
 quæ mihi similis longæ nauigationi videtur, sine metâ, sine
 portu. Factatur in naui, circûaguntur variis ventis: & cum
 ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non multum
 se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis
 sermone à re meâ ipse peregrinor. Domû & ad me, imò ad
 te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi aliquot
 Amphitheatralium delineationes. Ac plura sanè superesse
 scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum omnia serè ad par
 exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut noua-
 ta sumpsî: & dono per se tenui & non dono, bracteam ali-
 quam verborum circumdedit, & velut lucem nostræ inter-
 pretationis. Tu, mi Orreli, paruum hoc, sed non fallax ani-
 mi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere
 formulâ, DOLVS MALVS ABEST. Vale.

M. LIPSI

um

ciis

lu-

nti-

fic

lie-

ua-

ta-

tra,

llis

iri-

tio

fi.

un

li-

Ec-

nc

nè

il-

e-

ho

x-

xit

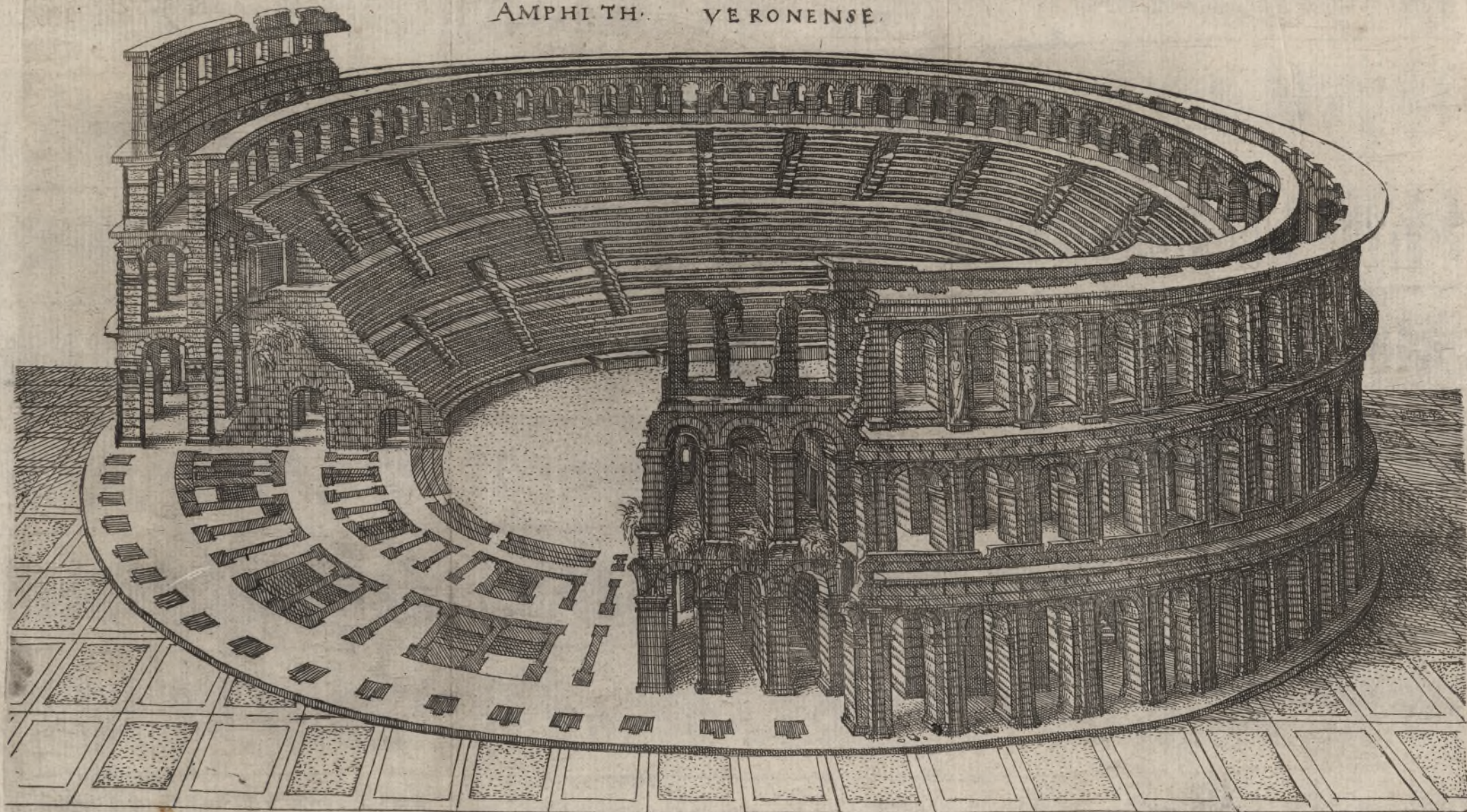
Amphithea-
 tra passim in
 prouinciis.

Plebs addi-
 cta suis lu-
 dis plerum-
 que.
 Martyres
 obiecti be-
 nificiis.

In ipsa Iu-
 dæa, Am-
 phitheatra:
 Herode stru-
 ente.

W B P
 Opole

AMPHI TH. VERONENSE.

DE AMPHITHEATRIS

QUAE EXTRA
ROMAM LIBELLI,
CAPUT PRIMUM.

*Amphitheatra crebra admodum in provinciis fuisse:
eorumque aliquot recensio.*

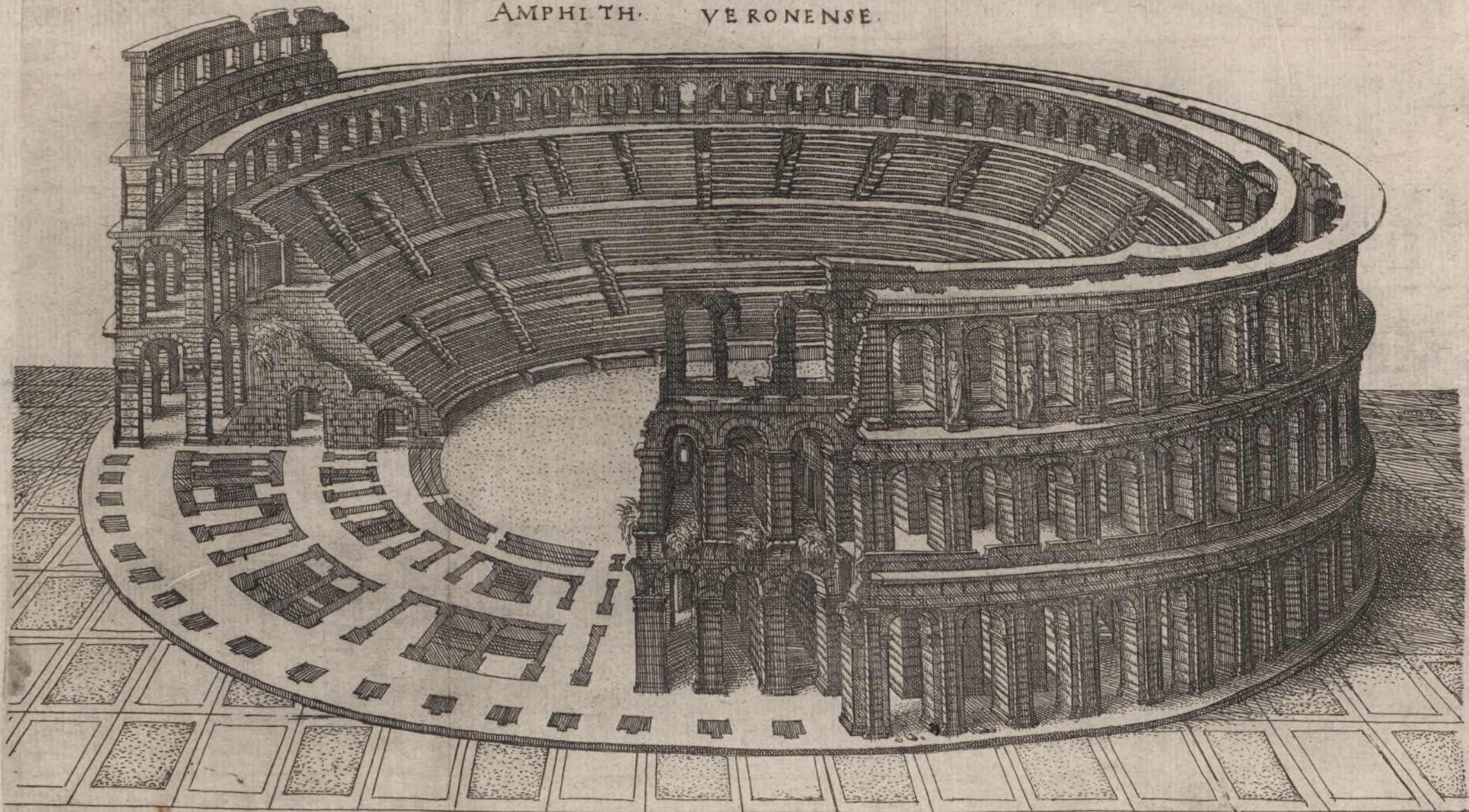
SI aedificij aut publici operis vllum
genus crebrum in Italia & provinciis
fuit: reperies hoc fuisse, quod ad lu-
dos. Vt enim Romani victis genti-
bus linguam & mores intulere: sic
vitia. haec praesertim, quae blandie-
bantur, & admissionem sibi postulabant specie qua-
dam amoenae voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Sta-
dia exstructa passim: sed imprimis Amphitheatra,
quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis
crudis & cruentis. Historiae passim docent, & Chri-
stiana item Martyrologia; in quibus toties mentio
puri illius sacrique sanguinis in ferinâ hac sede effusi.
Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum
etiam nunc ruinae & reliquiae ubique occurrant infeli-
cium locorum. Et de aliis provinciis dubitemus? Ec-
ce Iudaea illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc
culpam venisse reperietur: quamquam sine sua penè
culpa. Herodes enim, magnificus sanè & cetera il-
lustris rex, non vno loco Iudaeae Amphitheatra inae-
dificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio
quodam hac quoque parte placendi Romanis. Ex-
struxit

*Amphithea-
tra passim in
provinciis.*

*Plebs addi-
cta suis lu-
dis plerum-
que.
Martyres
obiecti be-
stias.*

*In ipsa Iu-
dæa, Am-
phitheatra:
Herode stru-
ente.*

AMPHI TH. VERONENSE.

84
imb
Sey
rum
nun
qui
hoc
mor
ut
ris
Vn
pre
ue
mat
rer
qua
por
ad
se,
fer
te
Am
scio
exe
ta
qu
pre
mi
for

DE AMPHITHEATRIS

QVAE EXTRA

ROMAM LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

*Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse:
eorumque aliquot recensio.*

SI ædificij aut publici operis vllum
genus crebrum in Italiâ & prouinciis
fuit: reperies hoc fuisse, quod ad lu-
dos. Vt enim Romani victis genti-
bus linguam & mores intulere: sic
vitia. hæc præsertim, quæ blandie-

*Amphithea-
tra passim in
prouinciis.*

bantur, & admissionem sibi postulabant specie qua-
dam amœnæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Sta-
dia exstructa passim: sed imprimis Amphitheatra,
quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis
crudis & cruentis. Historiæ passim docent, & Chri-
stiana item Martyrologia; in quibus toties mentio
puri illius sacrique sanguinis in ferinâ hac sede effusi.
Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum
etiam nunc ruinæ & reliquæ ubique occurrât infeli-
cium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ec-
ce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc
culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ penè
culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera il-
lustis rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inæ-
dificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio
quodam hac quoque parte placendi Romanis. Ex-

*Plebs addi-
cta sæuis lu-
dis plerum-
que.
Martyres
obiecti be-
stias.*

*In ipsa Iu-
dæa, Am-
phitheatra:
Herode stru-
ente.*

L 3

struxit

struxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῇ πρυτανείᾳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκευάσθη πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχασθαι δύναμιον. Nec de Græciâ mihi aliquis dubiter, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ, non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in quæis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeo velut tabes quædâ, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor. Itaque vix aliqua prouincia etiâ nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lirim Capaniæ fluuium (Garigliano nunc dicunt) iuxta Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundo, Puteolis, pariter Amphitheatrum latericium.

Tertio, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore. Quarto, Albæ in Latio; è quâ materiâ (nō enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quinto, Oriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro. Sexto Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorē descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ,

In Istriâ, Pola ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extra muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocoriis (vrbem eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extra incenia: cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. Elapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo x x x perticarum, latitudo, x x.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegala exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Netnausi est celebre & notum, cuius infra do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidè certò acceperim, in nostrâ Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod etiam hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce.

Amphitheatra, vulgò Arenæ.

CAPVT II.

De Veronensi Amphitheatro: Et primò, quando, vel à quo structum.

Positum illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronensè Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmore totum. Quando, & quis struxerit, multi,

Veronensè marmoreum.

In orbe item toto Romano.

Reliquia id docent.

Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodie. Hodie Tractato.

De quo eius
quaesitum.Quidam ad
Augustum
referunt.Leuibus his
argumentis.Quaeretur
tamus.Amphithea-
tra posterius
nata, quam
Theatra.Taurina ca-
pita, parer-
ga operum
sunt.

multi & diu quaerunt. Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quam successu, suadet nobis valde verum esse & structum ante tempora Augusti, aut certe illis ipsis. Sed argumenta huic rei quae adfert, non sunt profecto à dea Pitho. quae recensebo & refellam breuiter, ut in re ludicra, per lusum. Imprimis hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quam Theatrum, quod ibidem cōspicitur iuxta Athesim flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habēt insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, uti Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronae, qui praefert, OCTAVIAE G. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octaviam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodeviginti colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Traquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? Nec refellam, nisi libeat mihi paullisper ridere mimicum hūc risum. Ait primò, Amphitheatrū antiquius Theatro esse. Non credo. & causa haec, quia vbique ferè locorum, ludiscanici priores origine & vsu muneribus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tuum? nempe ut ornamentum operis, non ut auctoris indicium. Quod si omnia ad Augustum trahes, ubi tauri: quis finis? Etiam

Etiā Nemaufense illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamen hoc eius Principis symbolum: quoniam nummi Augusti, cum impresso tauro. Etiam aliorum, o bone senex, quia taurus siue bos coloniae deductae nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim vltra comprimo hunc lienem: non, si ego obiciendus vero tauro. Sed in Octaviā etiam es suauior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviae: non illius Principis, quae mortua & sepulta Romae. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronā tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam ciuitatem venit, ubi non exigua veterum monimenta comperit, praesertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quod constructum fuerit anno imperij Octauiani Augusti trigesimo nono. Cuius pars exterior terrae motibus corruit.* Tibicen hic aliquis, fateor: sed parū firmus. Famae enim innititur: quae in his talibus, plurimum fallax. Et cur credam Augusti auctorem structum in coloniā hoc egregium opus: cum ne Romae quidem tunc fuerit, & in vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardē ibi cōpēre, & sub Augusto. Valdē autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrā. Itaque Taurello nostro

Bos in Num-
mis Colo-
niam notat.Cyriacus
cum Torel-
lo facit.Sed ei quo-
que fides ab-
rogata.

M.

siue

Sigonij opi-
nio super
hac re, lib. II.
Hist. occid.

Denique,
mea.

* lib. VI.

Placentiæ
egregium
olim Am-
phitheatrū.

Quā mate-
rie fuerit, &
quomodo
amburi fa-
cile.

siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi æuo. *Æ-*
grè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis
nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc
solo argumento, quòd is in viciniâ pleraq. condide-
rit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixia.
Ego, etsi certus sum nihil in hac re esse certi, tamen
paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Pri-
mum, quia iam tum Plinij Secundi æuo, Gladiato-
rum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra præit
ipse in* Epistolis, in quadam ad Maximum Africa-
num. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placen-
tiæ vicinisq. opidis insignia Amphitheatra fuisse scio:
quâ minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egre-
gium testimonium Corn. Taciti, secundo Historia-
rum: *In eo certamine PVLCHERRIMUM AMPHI-*
THEATRI OPVS situm extra muros conflagrauit. siue
ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur: siue ab
obseffis, dum regerunt. Municipale vulgus prouum ad su-
spiciones, fraude illata ignis alimentum credidit à quibusdam
VICINIS COLONIIS, inuidia emulatione, quòd
NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX
esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: &
simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam
Amphitheatra fuisse. Sed quòd combustum Placen-
tinum illud ait: fortasse hæreas. & quid? fuitne igitur
ligneum? De toto, non opinor de parte, suspicor: eâ
scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At
exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni
fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus
noster quæstus? Fuerit igitur ad eam formam, ad
quam

QVAE EXTRA ROMAM LIBEL. 91
quam Polanum illud, quo de infrâ. Nec plura de or-
tu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa.
En ipsam formam: nō eam prorsus quidem vti nunc
conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiqua-
riis & Architectis. Ex iis enim quæ restant, facile
conceptu totum opus & designatu.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, et dimensio.

ADDAM nonnulla quæ ad formæ eius intelle-
ctum: & quod penicillus non potuit, calamus
hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò
vocant) è marmore est, opere quod Rusticū dicitur
factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij su-
per alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet si-
ue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, sta-
tuæ olim columnis adsitæ vel insitæ potius, vti vesti-
gia docent. Supra eum ordinem, paries adfurrexit, in
quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum
usus, me quidem iudice, ad aërem & lucem haurien-
dam, cum Amphitheatrum velis rectum. siue etiam
ad vêtum: quia refrigerio certè opus, in æstu, & con-
cursu tot animarum. nec alius huiusmodi forami-
num usus censendus, in illo etiam Romano. Ar-
cium dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio
architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII.
latitudo, XII.

Columnarum vtriusque altitudo, pedum XXVII.

M 2

Epistylj

Marmoreū
Veronense
Amphithea-
trum.
Triplici or-
dine Arcuū.
Statuæ ad
columnas
superas.

Usus fene-
strarum
quarundam

Epistylj deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter
VIIII. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum XXXIII. latitu-
do, XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s.
Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo
IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, V.

Porticus tri-
plex iuncta.

Earum men-
suratio.
Portæ plures
in Amphi-
theatro.

Eius dimen-
sio interior.

* Alij tamen
plures volūt.

Graduum
numerus &
dimensio.

Præcinctio.

Scalaria.

Quam ca-
pax cauea
tota fuerit.

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) tri-
plex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt &
sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extrema, lata
pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VII. s.
Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Are-
nam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ
longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo,
pedum XII. vnciarum VI. At Arenæ ipsius longi-
tudo, perticas continet XXXVIIII. latitudo, XXII.
ita vt in perticâ pedes numeres VI. Gradus spectacu-
lorum (* Torello definiente) non plus quadraginta-
duo: alti singuli pedem & vncias I. I. lati, pedes I. I.
Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excel-
sior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui For-
mam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui al-
tus pedes I. I. vncias VI. Eum, Præcinctionem siue
Diazoma censemus. At Scalares gradus, qui ad Vo-
mitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti
plus quàm vncias VII. lati tamen adæquæ ac sessiles.
Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, ho-
minum ad viginti tria millia centum octogintaquattuor:
ita vt singulis pes & medius adsignetur ad sessio-
nem. Harum omnium mensurarum auctores mihi

Torellus

Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & linearum
est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura &
magis minuta quisquis vult, apud eos vide.

Auctores,
quibus hic
auctor.

CAPVT IIIII.

De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM vrbe[m] Istrie[m] maritimam esse sciinus, co-
loniam Romanorum priscâ, & quæ Iulia Pietas
olim dicta. In hac vestigia & reliquæ multæ anti-
quorum operum: duumque inprimis insignium,
Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio ac-
curatè descriptum: cui viro præter proprias laudes,
obuenticia illa accedit, quod doctor & ductor fuit
ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro
verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Am-
phitheatrum Polanum aliâ quâdam formâ & facie
structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iure
me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut
vno opere tota moles fuit: sed exterior tantum pars,
quæ lapide quadro adfurgit cum colūnis suis, opere
item Rustico facta. At interiora omnia mēbra, sub-
sellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est &
pro tempore construui potuisse, destruique. Itaque ho-
diè totum illud internum vacuum apparet, nudo
tantum muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum
hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in
vrbe mediâ, ad montem, totiusque operis dimensio-
nes pete, si vult, ab eo quæ dixi, accurato architecto.

Pola ad Ma-
re superum.

Seb. Serlij
laus.

Item Phi-
landri.

Nona forma
Polani Am-
phitheatri.

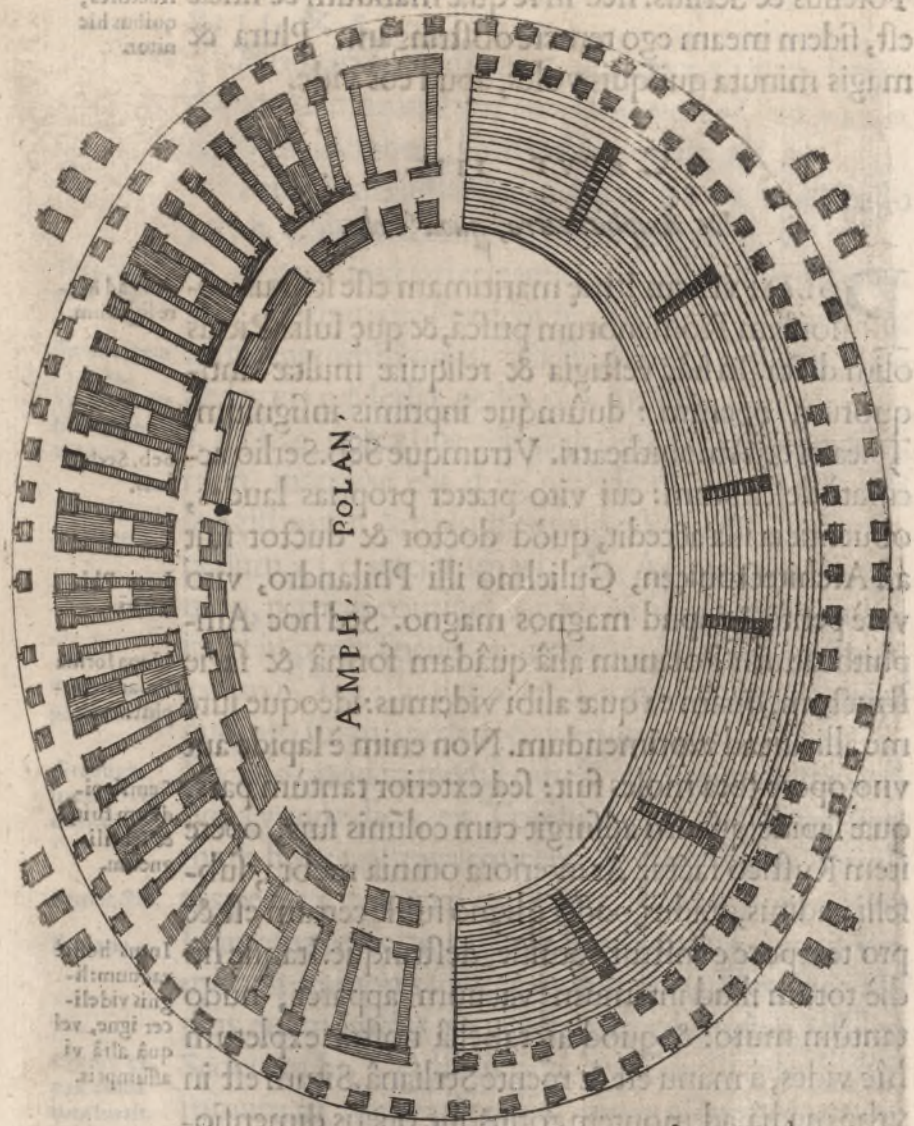
Semilapi-
deum fuit,
& semili-
gneum.

Intus hodiè
vacuum: li-
gnis videli-
cet igne, vel
quâ aliâ vi
assumptis.

M 3

AMP H.

TV9A2

CAPVT

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemausensi.

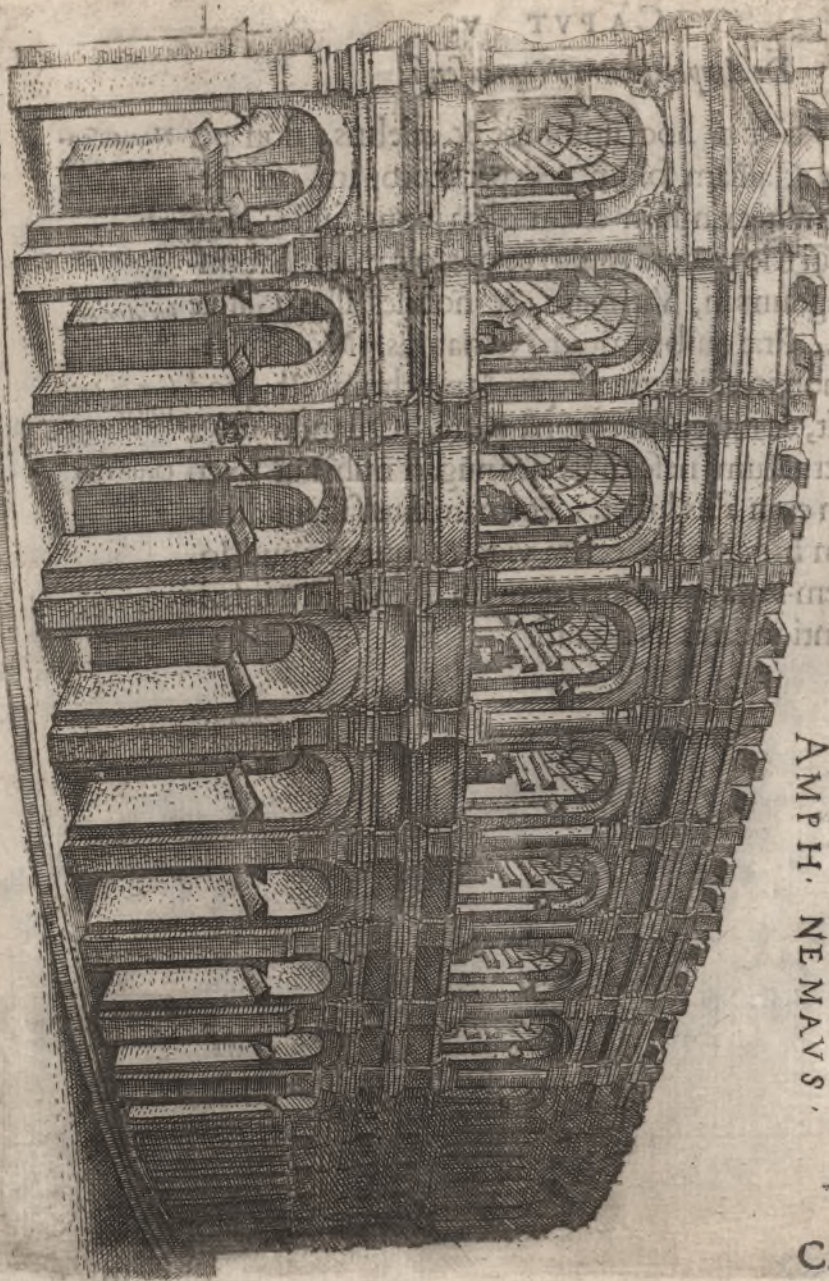
NO T I hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, sed per Europam. Et credunt multi eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. Præ quibus, quid Nemausus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Formam eius saltem dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albenatem, in libro quem inscripsit Antiquitates Nemausi.

Nemausen-
se non olim
inter maxi-
ma.

* Vtrobique
hic Amphitheatra no-
minat Euse-
bius in Eccl.
Hister.

Ortus eius
ignotus.

AMPH.

AMPH. NEMAVS.

CAPVT

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incola siue accolæ potiùs, Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doneonam. in quo describendo fidem meam nihil tamen obligo. vetusne an nouum, vera commensuratio an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRUM mihi superest mirum, nouum: & quod latere tamdiu in illâ Gallia luce potuisse vix fides. Nullumne ex tor curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cum delata primùm ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi monumentorum veterum diligente) hæsi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiciendi. Valdè enim ille adseuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipsum famæ & huius & formæ, qui non auribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse seriò adfirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læuinus Kersinakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non semel ipse lustrârat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ

N

aliena

Diu irreper-
tum Amphitheatrum, &
tamen re-
pertum.

Quis mihi
auctor huius
descriptionis
totius.

aliena erit, à stilo tamen & ordine nostro. in quo si-
quid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea
culpa esse potest, præter credulitatem? quam non ni-
mis hercle deprecor, quoniam reverâ, vt Comicus
ille ait,

* Hic morbus
esse proprius
bonis amat.

* Αὐτὴ γὰρ ἡ γένεσις αὐτῆς ἐστὶν ἀνδρῶν ἢ νόσος.

Semi-nati-
uum Amphi-
theatrum.
Vbi id sit.

* Vulgò pont-
du Sey.
* Gallis
Dowé.

Montis de-
scriptio.

Quâ parte
eius, hoc
opus.

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, ma-
nu quidem & arte humanâ factum; sed ita, vt videri
possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est
in monte, sine externâ vllâ materiatione calcis, lapi-
dis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus
minus diēi mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ
ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quæ
Cæsaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde,
qui dicitur Douæus. Mons est lapideus totus, cuius
generis ibi plures: sed lapide tamen non planè duro,
qui quæ casuram & ferrum facillè admittat. Color ei,
qualis Tyburtino: è quo Tiri Romæ Amphitheatrum
est. Magnitudo montis, paullò minus milliare Gal-
licum in latitudine; in longitudine, duo circiter con-
tinet. sed ea tamen facies, vt in edito. satis planus &
iacens sit, & ab lateribus vtrinque eleuenter adsur-
gat. Cortex, vt sic dicam, & tegumentum vniuersi
montis, è terrâ est: viscera tantum è lapide. Ideoque
non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In sum-
mo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum
repperis; haud facillime, quia etiam præciosi, nisi
intendant animum, fallat. Cum enim superne despi-
cis, aliquem cauū aut puteū censebis, ex istis qui ob
lapidum

lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud
profectò opus est: & à Dædalo quopiam acutè in-
uentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à
summo margine statim incipiunt; minuūturque, vt
solet, paullatim euntes in decliue. A summo, dico,
incipiunt: vt nunc quidem aspectus est. olim vix
ambigo, quin cancelli aut murus aliquis circumpo-
situs fuerit, siue ad ornandum siue magis ad seruan-
dum. Aliquid enim certè sepimenti fuisse debet, ad
pecudes arcendas & petulcos. At nūc tamen descen-
dens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quorum,
primo initu, confusus satis ad spectus. Terrâ enim &
pulvere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut
imber. Itaque gramen etiam ibi passim: & formosa
olim nec ad hunc vsū loca, perambulant informes
oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris &
ferramentis ea omnia à se & comitibus perpurgata,
vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat esse
numero LIV. quorum supremus, latus capaxque in
orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in sum-
mo, longa pedes CCXXV. At ab imo gradu, sta-
tim sequitur murus, qui Podium attollit & Arenam
claudit: estque altus pedes IX. Inde arca: & in eâ me-
diâ (præter morem quidem omnium eiusmodi thea-
trorum, quod sciam) tumulus quidam rotundus, ele-
uatus, ex eodem lapide: altus pedes VII. aut paullo
amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is planus
in superficie & æquus, excipio quod ad oras à medio
paullū vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis

Gradus in
margine, &
à margine
summo.

* Isque cum
suis portis &
ianuis. Non
enim hic Vo-
mitoria vlla
aut Aditus
alij in gradi-
bus.

Gradus gra-
mine oblitū
& terrâ.

Eorum nu-
merus.

Amplitudo
loci in sum-
mo.
Podij murus.
Arena, & in
eâ tumulus.

Foramina in
tumulo.

Putealia, ad
ea regenda.Scalæ, ad
ostiola.Foramina
alia ad lu-
cem.Cavus in
medio tu-
muli.

Cui vsui.

Arenæ reli-
quæ forma.

interuallis, sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullo grandiora quam ipsa foramina, vti necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli crassi ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inserto, adinoueri possent vel amoueri. Nam alias, pondus iis satis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut ostiola sunt, quæ per scalas quædam cochlides siue incuruas, ad Viam infra ducunt de quâ mox dicâ. Scalæ igitur totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus nō magnis xiiii. constabant. In orbē tumuli, in ipso muro, foramina quadra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnū seruire Scalis duabus possit, velut ex iconē vides. At in mediotullio ipso huius tumuli, cavus est rotundus siue puteus: quem ambigebat meus doctor antiquūne diceret, an ab histrionibus illis factum, de quibus mox referam. Cerrè ij. vsi sunt ad malum defigendum: à quo funes dependērent, & per eos fluitantia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id expressit: caput alioqui pronum.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multò Area, ambit: quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diametrum totius Arenæ esse oportet, pedum Lx.

Hæc Amphitheatri ipsius imago, at iuxta ipsum, in eius

in eius latere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potius Camerae occurrūt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma eorum velut pillici nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo, pedes circiter Lxx. sed in altum paulatim arctantur. In fastigio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes lx. quod ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt: hoc differūt, quod vnum, aditus peregrè habet, alterum, non habet. Ita enim sita sunt, vt alterum Internum videatur, alterum Externum. Per hoc, in illud ingressus patet, per breuem & fornicatam viam: alias vndique clausum. At Externum aditus siue vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit, ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. latitudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullo breuior, pariter meatu infero tēdit infra omnes gradus, & in muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectè ducat. Hæc priore minus lata, minus ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuata ē toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarum similis, factæ omnes in lapideo monte, & cauatæ in arcum.

Cubicula
adiuncta
Amphithea-
tro.Situs & de-
scriptio eo-
rum.Via in alte-
ro tres.* Nec alia in
muro illo por-
tula: contra,
quàm in Ro-
mano aliq.* Sic tamen
vt in acui-
panē desine-
rent, came-
ratione haud
planè rotun-
da.

De usu hu-
ius loci.Quæ nescias
Amphithea-
tralem, an
Theatralem
facias.
Sunt enim
quæ repu-
gnant Am-
phitheatro.Et Theatro
potius adiu-
dicent.Cui tamen
alia iterum
obstant.Ita inquit,
ut dimidiata
tantum loci
pars inesse.

Opus eiusque membra (ut quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: usum, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est ut Amphitheatralis usus. Primum tumultus ille qui in medio surrector, quid ad pugnam aut cursum? Æquitatem enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nonne exigua & angusta ad Venationes? certe apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenum pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrali & scenico igitur usu verius est? Non abhorret ille tumultus: qui instar Scenæ rettulisse videtur, in quâ spectari posset & audiri personæ. Foramina etiam illa sena, non incommodum usum habuisse videntur, ad actores pro tempore submitteudos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: ex quæ iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scenam. Sed circumiectæ areae tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumque, obuerti in vnam partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum vnâ parte. Sanè fateor lip-
pire hic

pire hic mihi oculos, nec capere visionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus locus in arcâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in statu. Sed quid singulati circumeo? credo reuerâ varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuere gladiatores: potuere histriones aut mimi: potuere velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valde crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuere tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scenicum aut arenarium apparatus.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis, quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut aucti. Sed & incolæ ipsi antiquitatē aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterum bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana, incendiis quid-

Gladiatores
potuere
commodè
hic dari.Mixtum fuisse
huius loci
usum.Cui vsui
Cubicula.De pago
ipso, qui an-
tiquis.

* Reſt enim
ex Domeonia,
Dome; cur-
tata voce,
ut ſolet.

diis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.* Do-
neonam Ptolomæi fuiſſe, non vanè ego ſuſpicer, ex
nominis quod pagus nunc præfert claro argumento.
& collocatio ipſa Ptolomæi non diſſidet.

Histriones
non ita nu-
per hunc lo-
cum cele-
brarunt.

Edictum re-
gis, pro
Theatro.

Narrant regem vel heroem potiùs, verè magnum
Franciſcum, anno .m. lxxix. circumforaneis
quibuſdam hiſtrionibus, qui Apoſtolorum acta re-
præſentabant, permiſſiſſe hunc Amphitheatri locum
ad ſpectacula ea edenda. Illos purgaſſe, ornaſſe, &
magnum populum contraxiſſe. ex quo cõuentu, qui
dies triginta perſeueravit, multum atque vberem
quæſtum ad paganos rediſſe. Eâ re motos, impetraſ-
ſe à rege, Nequis in poſterum illic lapidem excidiſſe
vellet, propiùs ab eo Amphitheatro perticas lxx.
Crebris enim effoſſionibus, ab ſq. eo interdicto fuiſ-
ſet, interitus iam imminabat huic loco. Tantum
ſciui, tantum audiui. ſiquid aliter eſt: mendacium
ego fortasſe dixi, at non ſum mentitus.

LES

